

Jaargang 14, nr 2.
Mei 2004

1784-127

Historische Kring Bommel

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 14 no 2.
DATA DRUK Gendt
ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
De nieuwe huisvesting en wat eraan voorafging	2
Een vliegtuig uit Haalderen	6
Nogmaals veldwachter Koenders	17
Een krantenknipsel (39)	18
Uit de ouwe deus (39) – Kranten	19
De brieven van Alida Nagel	20
Straatnamen in Bommel – Op het voormalige Liduinaterrein	35
De meisjes van het Bosch	36
‘Van zagen werd je vanzelf warm’	38
Pater Jan Wiegers M.S.F.	42
Flitsen uit de geschiedenis van Doornik (12)	56
’t Is historisch (14) – De huishoudster	67
Aanwinsten	68
Thema-avond over Fort Pannerden	68
Openstelling kringhuisvesting tijdens zomermaanden	68
Internetwetenswaardigheden	69
Agenda	69
Boeken	70
Advertenties 1929	72
Colofon	

Dit is de negenendertigste uitgave van het Kringblad. Het voornemen bestaat het volgende nummer begin september 2004 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 1 augustus 2004 aanhouden.

Woord van de voorzitter

Voorjaar 2004, we kunnen terugkijken op een geslaagde opening in januari. Even verderop kunt u hierover in het Kringblad in woord en beeld een kort verslag vinden. Inmiddels hebben al aardig wat leden de weg naar de nieuwe huisvesting gevonden om even een babbeltje te maken of informatie te verzamelen. Ik roep hierbij de openingstijden nog maar even in herinnering: op dinsdagen van 10.00-12.00 uur en van 20.00-22.00 uur. U bent van harte welkom.

Voor het bestuur blijft het een drukke periode. Het zetten van de puntjes op de i geldt vooral voor de huisvesting en dan met name het documentatiecentrum. Met hulp van vrijwilligers worden alle boeken en publicaties in de computer ingevoerd zodat er een werkbaar overzicht ontstaat. Ook de knipseldienst draait overuren. We willen de beschikbare informatie zo optimaal mogelijk aan kunnen bieden. Nu we de ruimte hebben, is het ook weer mogelijk om groepsgewijs onderwerpen bij de kop te pakken om nader te onderzoeken. Mocht u een studie willen maken naar bestaande of verdwenen kastelen, buitenplaatsen of boerderijen in Bemmelen en omgeving, of van de tabaksteelt of van uw eigen familiegeschiedenis, het kan allemaal. Kom langs of meldt u aan bij één van de bestuursleden.

Over kastelen gesproken: Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen heeft het archeologisch onderzoek op het voormalige Liduinaterrein afgerond. Daarbij is het hele kasteelterrein opgegraven. Onder het kasteel bleek zelfs nog een bewoningsplek te zitten die mogelijk dateert uit de Midden-Steentijd, zo'n 10.000 jaar geleden. Stadsarcheoloog van Nijmegen Jan Thijssen is bereid gevonden om komend najaar op de thema-avond de resultaten van het onderzoek te presenteren. Over de belevenissen van één van de laatste bewoners van het kasteelcomplex kunt u verderop in het Kringblad lezen.

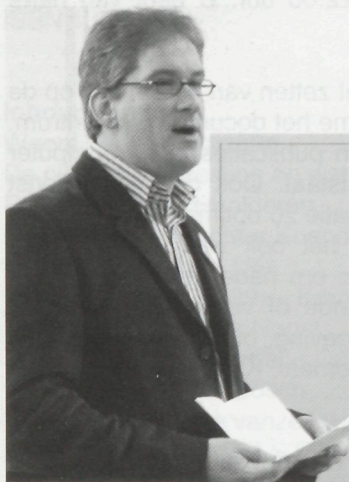
Ook deze keer puilt het Kringblad weer uit van de leeswaardige en vermakelijke bijdragen over zeer uiteenlopende onderwerpen. Behalve over de opening van onze nieuwe huisvesting en over het schooljaar 1864-1865 van 'de jonge jufvrouw Alida Nagel' op 'De Poll' zijn er bijdragen over de Bemmelse pater Jan Wieggers, de meisjes van het Bosch, een vliegtuig uit Haalderen, het gebruik van oude gereedschappen, de spanningen rond Doornik aan het eind van de achttiende eeuw en nog veel meer. Ik wens u hierbij veel leesplezier!

Marc Kocken

De nieuwe huisvesting en wat eraan vooraf ging

In het 15^e verenigingsjaar van de Historische Kring Bemmeler is het dan toch gelukt om een eigen onderkomen te verwerven met enige uitstraling en voldoende werk- en archiefruimte. Tijd om eens even achterom te kijken hoe het allemaal begon.

De oprichtingsvergadering vond plaats op 18 mei 1989 in de toenmalige 'De Kinkel' bij de Gouden Appel. Op aandrang van Ton Bredie had Eef Arns zo'n

30 mensen benaderd. Er waren verschillende redenen om dat te doen. Aan de ene kant was er de onvrede over de omgang van het gemeentebestuur met monumenten en beeldbepalende elementen. Aan de andere kant was er een enorm enthousiasme bij een aantal inwoners om de bestaande kwaliteiten te behouden en daar waar mogelijk te versterken om het eigene van Bemmeler overeind te houden. Het voorlopig bestuur werd gevormd door Eef Arns, Liesbeth Trimbos, Maria Janssen, Ton Bredie en Ton Slijkerman.

Voorzitter Marc Kocken spreekt de aanwezigen toe bij de officiële opening van de nieuwe huisvesting.

In de statuten werden de doelstellingen als volgt verwoord:

1. onderzoek te doen naar allerlei aspecten van de geschiedenis en prehistorie van het dorp Bemmeler;
2. inzicht te krijgen in taal en taaluitingen (dialecten), landschappelijke waarden en bevolkingssamenstelling;
3. er naar te zullen streven de opgedane kennis te bundelen en te verspreiden en datgene te behouden wat eigen is aan het dorp.

In september 1989 vond de eerste presentatie van de kring aan het publiek plaats en in december van dat jaar werd al de eerste thema-avond gehouden met als onderwerp de Bemmelse uiterwaarden.

In januari 1991 verscheen het eerste kringblad; er zouden er in de jaren tot op de dag van de opening nog 37 volgen met een totaal aantal pagina's van 1812. De huidige oplage bedraagt 650 stuks.

In januari 1991 telde de kring ongeveer 90 leden en in die tijd was het documentatiecentrum gevestigd in de secretariskamer in 'De Kinkelenburg'.

Het bestuur bestond op dat moment uit Eef Arns (voorzitter), Liesbeth Trimbos (secretaris), Gerard Sommers (penningmeester), Ton Bredie (archeologie) en Maria Janssen (documentatie). In januari 1992 vonden er enkele mutaties plaats binnen het bestuur. Eef Arns, Gerard Sommers, Ton Bredie en Maria Janssen bleven; nieuw waren Leen Reinink (secretaris) en Louis Dolmans (geschiedenis).

Oprichter en eerste voorzitter Eef Arns (l) luistert samen met wethouder Van Dalen.

In september van datzelfde jaar trad Ton Bredie terug, opgevolgd door Marc Kocken (archeologie). We telden toen 112 leden en de eerste jaarkalender, voor het jaar 1993, werd uitgebracht. In september 1993 trad Eef Arns terug als voorzitter en nam Louis Dolmans de hamer over.

In mei 1995 vond met veel feestelijk vertoon de presentatie plaats van het boek 'Twee keer bevrijd'. In het bestuur trad weer een wijziging op: Leen Reinink legde zijn functie als secretaris neer; Joop Verburg trad toe tot het bestuur en nam het secretariaat over. Het documentatiecentrum was toen inmiddels gevestigd op de zolder van 'Brugdijk'.

Huidige secretaris Joop Verburg (l) en zijn voorganger Leen Reinink.

In september 1996 gaf Louis Dolmans zijn bestuurslidmaatschap op. Hij werd als voorzitter opgevolgd door Marc Kocken. In december van dat jaar telde de kring 139 leden. Vervolgens trad in december 1998 Eef Arns uit het bestuur. De kring telde inmiddels 179 leden.

In mei 1999 vierde de kring haar 10-jarig bestaan. Adri Stuart (genealogie) trad in dat jaar tot het bestuur toe. Dit bestuur zit tot op de dag van vandaag. Vanaf 1999 zette een gestage groei van het ledenaantal in. Even enkele

getallen: januari 2000: 244, januari 2001: 314, januari 2002: 352, januari 2003: 400 en januari 2004 tot slot 420 leden. Tot zover enkele feiten en wetenswaardigheden uit de kringhistorie; nu de opening zelf.

De verhuizing vanaf 'Brugdijk' en de inrichting en aankleding van de nieuwe huisvesting vergde in 2003 veel tijd en energie van het bestuur en een kring van toegewijde vrijwilligers. Deze werkzaamheden namen nog wat meer tijd in beslag dan aanvankelijk was verondersteld. Op de ochtend van de officiële opening hoefden echter alleen nog maar de puntjes op de i gezet te worden. Alles en iedereen was klaar voor het grote moment.

Onze burgemeester de heer Persoon en de wethouders Joosten en Van Dalen gaven namens het gemeentebestuur acte de presence. Daarnaast waren de (oud-) bestuursleden, vertegenwoordigers van de Stichting Streekmuseum Over-Betuwe en de historische verenigingen uit de gemeente, de sponsors en andere genodigden aanwezig.

Burgemeester Persoon tijdens diens toespraak. Hij mocht hierna als eerste zijn naam op de urn plaatsen.

Na een korte toespraak van de voorzitter en de burgemeester vond de speciale openingshandeling plaats: het krassen van de naam van de betrokkenen in een glazuurlaag op een urn. Deze urn is later door Keramisch Atelier 'Het Ambacht Haalderen' afgebakken en is nu te bewonderen in één van de vitrines. Op de hals van de vaas staat de spreuk: VERBA VOLANT, SCRIPTA MANENT wat zoveel betekent als woorden vervliegen, het geschrevene blijft. Een treffende karakterisering van hetgeen de kring doet en verzamelt.

Onder degenen die hun naam in de urn hebben vastgelegd, waren ook oud-bestuursleden, zoals hier oud-voorzitter Louis Dolmans.

Het bestuur van de kring weet zich gesteund door een groeiend aantal vrijwilligers. Ook voor de officiële opening konden we daar weer een beroep op doen. Mede daardoor verliep de dag gesmeerd. Op de foto vlnr.: Gerda Viergever, Hannie te Lintel Hekkert, Sijan Boeder, Wil Bonder en Rita Zijlstra.

Na de officiële openingshandelingen was het mogelijk om onder het genot van een hapje, een drankje en een gezellig praatje de beide ruimten van de kring te bewonderen. Van diverse zijden mocht het bestuur gelukwensen en cadeaus in ontvangst nemen. En ook complimenten voor de wijze waarop de huisvesting was ingericht.

Later op de middag konden we ook nog vele kringleden in onze nieuwe huisvesting verwelkomen. Het werd een geanimeerde middag. We telden uiteindelijk bijna honderd belangstellenden.

De foto geeft een goed beeld van de belangstelling bij de opening later op de middag. Vele leden maakten van de gelegenheid gebruik om kennis te maken met de collectie die de kring in de loop der jaren opbouwde. Diverse bezoekers brachten nog spullen mee.

Voor de kringleden en andere belangstellenden die nog niet in de gelegenheid waren om eens een kijkje te komen nemen: we zijn iedere dinsdagavond van 20.00 tot 22.00 uur geopend. U bent van harte welkom!

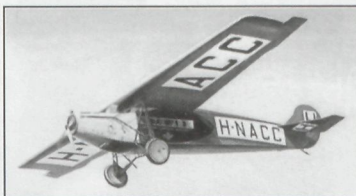
Het bestuur

Een vliegtuig uit Haalderen

Bovenstaande foto is gemaakt op 1 september 1928 op wat toen als evenemententerrein dienst deed: de wei van Rijssenbeek aan de hoek van de Dorpstraat en de Karstraat in Bemmelen. Het vliegtuig was in dat jaar een van de versierde 'voertuigen' in de optocht ter gelegenheid van Koninginnedag, zoals beter te zien is op een tweede foto van die dag. Beide foto's kreeg ik enkele jaren geleden aangereikt. Vanaf dat moment ben ik op zoek geweest naar het verhaal erachter. Het is een hele speurtocht geworden, die dit voorjaar met succes kon worden afgerond. Het resultaat is zeker de moeite waard.

Bij een eerste bestudering van de foto's lijkt het erop dat enkele dorpsgenoten zich hebben laten inspireren door het beroemde éénmotorige toestel van de Nederlandse vliegtuigbouwer Fokker, de zogenaamde Fokker F VII. Hiernaast is een dergelijk vliegtuig afgebeeld. De KLM was daarmee vanaf 1924 op Batavia (Jakarta) gaan vliegen. Gelet op de vermelding van type en maatschappij is duidelijk dat is geprobeerd dat model na te bouwen.

De mannen hebben niet alleen veel werk gemaakt van het bouwen van het vliegtuig. Ze hebben ook hun best gedaan om er als groep als een 'echte vliegtuigbemanning' uit te zien. Allemaal zijn ze voorzien van een hoofddekseel met bril. Daarnaast zijn vier van hen ook nog gekleed in een stevige leren jas.

Voor een vliegenier in die tijd was dat zeker geen overbodige luxe. Maar de zes zullen het op die eerste septemberdag van 1928 ongetwijfeld behoorlijk warm hebben gehad toen ze met hun creatie in de optocht door Bemmelse meeliepen. Ze hadden het er kennelijk voor over. Gevolg van deze serieuze taakopvatting van toen is wel dat de mannen nu niet eenvoudig te herkennen waren. Het is lastig als je niet kunt zien hoe iemands haren zitten.

Omdat de groep in de optocht in Bemmelse meeliep, richtte ik mij bij het zoeken naar nadere informatie in eerste instantie op Bemmelse. Bij diverse oudere, doorgaans goed geïnformeerde, Bemmelsen klopte ik deze keer echter tevergeefs aan. Het was ons kringlid Hent van Loon uit Haalderen bij wie als eerste een lichtje ging branden. Hij herinnerde zich uit zijn jongere jaren verhalen over vliegtuigen en hij raadde mij aan in Haalderen te gaan zoeken. Zelf ging hij ook met een kopie van de foto en uitvergrotingen van de afgebeelde personen op pad. Het advies van Hent van Loon bleek bij het zoeken naar de namen van de personen uiteindelijk goud waard.

Hieronder zijn de hoofden van de 6 mannen uitvergroot weergegeven. Daarbij is de volgorde aangehouden zoals ze op de foto op de vorige bladzijde van links naar rechts voor het vliegtuig liggen. De uitvergrotingen zijn stuk voor stuk met een fotobewerkingsprogramma behandeld om een zo goed mogelijk resultaat te verkrijgen. Onder de foto's zijn de vermoedelijke namen aangegeven. Verderop ga ik daar nader op in.

1) Evert Janssen

2) Gerard Janssen

3) Jan Janssen

4) Adriaan Jansen

5) Bernard Wieland

6) Bart Janssen

Hier zien we het vliegtuig tijdens de optocht voorbij komen. De foto is gemaakt op het punt waar de, toen nog onverharde, Loostraat (rechts) over gaat in de Plak (links), ter hoogte van de afslag naar het Vossenhol. De boerderij op de achtergrond is 'De Fiool' van de familie Van Duren, die enkele jaren later bij een brand verloren ging.

Het vliegtuig was een constructie van hout en doek. In dat opzicht verschilde dit nagebouwde exemplaar niet zoveel van een echte Fokker F VII. Die was in die tijd ook nog in hoofdzaak van hout en linnen gebouwd, rond een frame van getrokken metalen buizen. De met bloemen versierde constructie was over een kleine vrachtauto van een van de mannen heen gebouwd. Dat was zó gedaan dat het voertuig kon rijden en dus niet geduwd hoefde te worden.

Bij de zoektocht naar de afgebeelde personen, kwam nóg een foto van het vliegtuig met bemanning tevoorschijn. Arnold Wieland uit Haalderen vond hem terug tussen zijn oude foto's nadat ik bij hem over het vliegtuig was begonnen.

De nieuwe foto bood extra mogelijkheden om de personen nader te bekijken. De puzzel werd wel groter, doordat de groep nu was uitgebreid tot acht personen. Maar achter op de foto stonden drie namen geschreven: Jansen, Wieland en Peelen. Het was ons eerste echte houvast wat namen betreft. Het opduiken van de foto in Haalderen en de namen waren een bevestiging dat we bij het zoeken in Haalderen op het goede spoor zaten. Om gerichter te kunnen zoeken, moest eerst worden vastgesteld in hoeverre de samenstelling van de groep van acht overeenkwam met die van de groep van zes. Met behulp van de computer legden we de mannen opnieuw onder een vergrootglas, te beginnen met de linker vier, vanaf links:

Bij het vergelijken van de personen van beide foto's speelde niet alleen het gezicht een rol, maar ook de vorm van de bril, het hoofddeksel en de kleding. Van het bovenstaande rijtje zagen we alleen Hent Mazen niet bij de groep van zes personen. Ook bij de rechtergroep staat dus nog een persoon die we bij de eerste groep niet zagen. Dat is nummer 6) die nog niet herkend werd.

We legden onze foto's en uitvergrotingen voor aan een groot aantal (ook voormalige) Haalderse en Bemmelse senioren, de meesten achter in de tachtig - begin negentig. Nadat de aanwijzingen duidelijker werden, spraken we gericht met weduwes, zusters, zoons, neven, etc. over herkenningpunten en zochten we aan de hand van oude foto's naar gelijkenissen. Ik kwam zelfs bij de enige nog in leven zijnde persoon uit de groep terecht, die zichzelf direct herkende.

De meeste vliegeniers kwamen uit de Haalderse bouwcommissie. Daar woonden de broers Jan, Evert en Bart Janssen, evenals hun neef Gerard Janssen en Hent Mazen. Bernard Wieland woonde in Haalderen aan het eind van de Ambachtstraat (toen Schoolstraat) bij de dijk. Adriaan Jansen woonde in Bemmeloop de Heuvel. Van hen is Bart Janssen nog in leven.

Jan Janssen (1907–1990) was timmerman en werkte in de dertiger jaren onder meer als trappenmaker bij Lommerse in Nijmegen. Zijn jongere broer Evert (1909–1990) werkte eerst als tuindersknecht in Huissen en kwam later bij gemeentewerken in Nijmegen terecht. Jongste broer Bart (geboren in 1913) werkte na de lagere school onder meer ook bij een tuinder in Huissen aan de Bloemstraat. Later zou hij tuinman bij een klooster in Nijmegen worden. Tot het gezin van Janssen behoorden verder nog twee dochters: An (1910–1992) en Lies (geboren in 1915). Kort na de geboorte van Lies overleed vader Janssen: de kinderen hebben hem dus nauwelijks gekend. Moeder hertrouwde met Willem Rothengatter. Via Lies Linsen–Janssen kwam ik bij de nu 90-jarige Bart Janssen in Zorgcentrum Malderburch te Malden terecht.

Gerard Janssen (1912–1991) was een zoon van 'de lange Willem'. Later zou hij bij de Provinciale Waterstaat werken aan ontgrondingen. Zijn echtgenote, mevrouw Janssen-Saat uit Huissen, herkende haar man duidelijk bij het achttal. Maar van zijn kortstondige loópbahn in de luchtvaart hoorde ze nu voor het eerst. Adriaan Jansen (1901–1992) kwam van de Heuvel uit Bemmelo. Hij was baas op de steenfabriek in Haalderen. Zoon B.W.P. Jansen bevestigde ons dat ook zijn vader op de foto voorkwam. Voor hem was het verhaal van het vliegtuig eveneens nieuw. Hent Mazen (1912–1979) was de vijfde persoon uit de groep van acht die in de Haalderse bouwcommissie woonde. Hij verdiende net zoals de meeste anderen ook als gewoon arbeider de kost.

Hoewel achter op de foto met de groep van acht ook de naam Peelen vermeld stond, kon worden uitgesloten dat er een Peelen op de foto's te zien is. Zijn zwager Bernard Wieland (1900–1980) is wel door verschillende personen herkend. Zoon Arnold Wieland had in de familie ook al wel eens een verhaal over een vliegtuig gehoord. Bernard Wieland had voor de oorlog met Harrie Peelen een transportbedrijf. Onder het Haalderse vliegtuig gaat dan ook zeer waarschijnlijk een van de Chrevolets schuil, waarmee zij toen reden. Voor de man met nummer 6) uit de groep van acht kregen we diverse namen. Bij navraag bij de betreffende families kon echter over de identiteit van die persoon tot nu toe niet voldoende zekerheid worden verkregen. Wellicht dat deze publicatie ons daar nog verder helpt.

Het is niet zonder meer te zeggen wat de belangrijkste reden was waarom de mannen samen een groep vormden. Er waren directe familiebanden en de meesten woonden in dezelfde buurt. Maar daarnaast zijn er via verkering en

huwelijk van broers, zwagers of (schoon)zusters ook meer indirecte (familie)relaties tussen verschillende groepsleden geweest. Of al die relaties bestonden in 1928 of later zijn ontstaan, is niet in alle gevallen meer na te gaan. De leeftijd van de mannen liep nogal uiteen.

Maar wat was nu de aanleiding? In het najaar van 1924 slaagde een gemengde bemanning van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (KLM) en de militaire Luchtvaartafdeling (LVA) erin om met een Fokker F VII helemaal naar het toenmalige Batavia te vliegen. Nooit eerder had men vanuit ons land over zo'n lange afstand gevlogen. En in mei 1927 was Charles Lindbergh met zijn 'Spirit of St. Louis' van New York naar Parijs gevlogen. Het waren jaren waarin de verrichtingen in de lucht door pers en publiek op de voet werden gevolgd.

Tijdens de zoektocht naar de namen, tekende zich echter steeds duidelijker een andere aanleiding af waarom deze mannen een vliegtuig bouwden. Het waren niet de enthousiaste krantenberichten waarmee over telkens nieuwe successen van de luchtvaartpioniers werd bericht. De echte reden lag veel dichterbij huis. Op een mooie zaterdag in de zomer van 1926 of 1927 had een eenmotorig vliegtuig wegens brandstofgebrek een noodlanding moeten maken in de polder bij Haalderen. Het maakte op velen een diepe indruk.

RONDVLUCHTEN K.L.M.

Boven ARNHEM en Omgeving

van 20 Juli tot en met 8 Aug. dagelijks van 11 uur v.m. tot 7 uur n.m.

Prijs f 6 - per persoon

VLUCHTEN BOVEN ANDERE PLAATSEN OP AANVRAGE.

Het vliegveld aan den Deelenschen weg bij de kogelvangers is te bereiken per A.A. Autobusdienst, vertrek ieder half uur van het Willemsplein. Extra bussen op andere tijden.

Voor inlichtingen en plaatsbewijzen wende men zich tot de Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer, Verkeershuis Stationsplein 13. Telef. 1724, Arnhem. Te Elst bureau de Betuwe, Tel. 19, Reisbureau Lindeman, Bakkerstraat 7, Telef. 565, Arnhem, Van Gend & Loos, Bakkerstraat 64, Arnhem, Telef. 447 en aan het terrein.

Zelfs in 1928 al lagen de mogelijkheden om te vliegen binnen handbereik. Uiteraard moet je dat wel zien in het juiste perspectief: voor f 6 moest een modale werknemer toch zeker een halve week werken. Verder moest je ook niet erg bang uitgevallen zijn. Mogelijk dat het vliegtuig dat in Haalderen een noodlanding maakte ook met zo'n rondvlucht bezig was. Advertentie uit weekblad 'De Betuwe' van vrijdag 27 juli 1928 (Bron: 'De Betuwe' op microfiche - Gelders Documentatiecentrum Bibliotheek Arnhem).

Het nieuws dat er een vliegtuig was geland, verspreidde zich meteen als een lopend vuurtje door de dorpen in de buurt. Grote drommen belangstellenden bevolkten de dijk en de wei waarin het toestel stond. Het was een drukte van belang, want niemand wilde de kans voorbij laten gaan om voor het eerst van zijn of haar leven zo'n vliegmachine van dichtbij te zien. Toon Stuart uit Bemmelse, toen 10 of 11 jaar oud, was er ook bij. Hij herinnert zich dat de nieuw benoemde Bemmelse politieagent Turnhout het verkeer op de dijk regelde. Ook mevrouw Stuart, toen Nellie Peters, die in Haalderen vlakbij aan de Waaldijk woonde, ging er kijken. Verschillende andere personen met wie we over de foto's spraken, wisten nog wel 'iets van een vliegtuig in de polder'. Bart Janssen uit ons groepje van vliegtuigbouwers was een van de gelukkigen die zelfs even in het vliegtuigje mocht plaatsnemen. Hij vertelt dat het een klein toestel was, met slechts enkele zitplaatsen. Het toestel wachtte in de polder op brandstof. Die kwam de dag erna. Daarna steeg de machine vanuit het weiland weer op. Toon Stuart spoedde zich na de zondagse hoogmis van elf uur nog direct naar de Haalderse dijk. Maar toen hij daar aankwam, was de bijzondere vogel tot zijn spijt net gevlogen.

Bart Janssen heeft in zijn leven nooit echt gevlogen. Toch heeft hij ook later nog wel iets met vliegen gehouden. Zo werd hij net als vele andere Nederlanders in 1934 'gepakt' door de belevenissen van de 'Uiver'. Wat hij daarover nog vertelde, leek mij een waardige afsluiting van dit verhaal over 'het vliegtuig uit Haalderen' en zijn bemanningsleden.

Eind 1933 had de KLM al veel publiciteit getrokken met een versnelde retourvlucht met kerst- en nieuwjaarspost. De terugtocht van de 'Pelikaan' was door velen op de radio gevolgd en ruim 20.000 mensen waren getuige geweest van de aankomst op Schiphol op 30 december. Minister De Wilde van Binnenlandse Zaken sprak bij deze gelegenheid over "de roem der natie".

Vanwege de viering van het honderdjarig bestaan van de Australische staat Victoria werd er in 1934 een luchtrace georganiseerd vanuit Londen naar Melbourne. Er schreven vierenzestig deelnemers in. Twintig mochten er uiteindelijk starten. Onder de deelnemers was met startnummer 44 de 'Uiver', de splinternieuwe tweemotorige Douglas DC-2 van de KLM. Het was een voor die tijd uiterst modern lijntoestel, het eerste dat de KLM bij de Amerikaanse vliegtuigbouwers kocht. In tegenstelling tot de Fokkers, die tot dan toe werden gebruikt en die nog grotendeels van hout en linnen waren gemaakt, was de DC-2 helemaal van metaal. Albert Plesman, in 1919 de oprichter van de KLM, zag de deelname aan de race als een mogelijkheid om te bewijzen dat Nederland in staat was de langste luchtverbinding ter wereld op een regelmatige wijze te vliegen. De KLM had inmiddels 10 jaar ervaring met het vliegen op het lange afstandstraject Amsterdam - Batavia. De geslaagde retourvlucht met de 'Pelikaan' lag nog vers in het geheugen.

De 'Uiver' tijdens de eerste proefvlucht in september 1934. Aan de naamgeving van het toestel is nog een voor ons Betuwnaren aardige anekdote verbonden. Vanaf 1931 kregen alle KLM-toestellen een vogelnaam. De naam van die vogel begon met de laatste letter van de registratieletters, in dit geval dus met een U. Er vloog al een Fokker F.XII met de naam 'Uil'. Het kostte de KLM nog de nodige moeite om een tweede vogel te vinden waarvan de naam met een U begon. Het Betuwse dialect, waarin de 'ooievaar' 'uiver' wordt genoemd, bracht hier uitkomst. Op veel foto's van de 'Uiver' zien we het nummer 44 op het staartstuk staan. Dat nummer kreeg het toestel pas bij de start van de Londen-Melbourne Race.

Waar andere deelnemers uit Engeland, Duitsland, Frankrijk, Italië en de Verenigde Staten speciaal gebouwde of aangepaste wedstrijdvliegtuigen inzetten, vloog de KLM de race dus met een normaal lijntoestel. Op 20 oktober 1934 om 6.35 uur steeg de 'Uiver' op van vliegveld Mildenhall bij Londen. De bemanning bestond uit gezagvoerder Parmentier, 2e bestuurder Moll, telegrafist Van Brugge en werktuigkundige Prins. Verder waren er drie passagiers aan boord en een paar honderd kilo post. Er werd gevlogen met een snelheid van 300 km per uur. Het traject liep grotendeels langs de bekende route naar Nederlands-Indië. Tussenlandingen werden gemaakt in Rome, Athene, Aleppo, Bagdad, Djask, Karachi, Allahabad, Calcutta, Rangoon, Alor Star, Singapore, Batavia, Rambang, Koepang, Darwin, Cloncurry, Charleville en Albury.

Arnhemsche Courant van Dinsdag 23 October 1934		
nster reke rie rpt oer nd reis terende behoort ambulan gehu in dalen is rvinde	LONDEN-MELBOURNE RACE — OP DE FILM — De gehele wereld verkeert in spanning over dit gigantisch gebeuren. REMBRANDT biedt U reeds vanaf heden- avond het vertrek der vliegers uit Mildenhall.	On zelf daar status geest wij zi wij a chaus beate voo
	(Inges. modastreeking)	

Al tijdens de vlucht kon men in de bioscoop beelden zien van de race. De advertentie geeft een goede indruk van de grote aandacht waarmee de vlucht was omgeven (Bron: Gelders Documentatiecentrum).

Bij aanvang van het laatste deel van de vlucht naar Melbourne lag de 'Uiver' vooraan in de race. Een snel groeiend aantal Nederlandse radioluisteraars volgde het verslag van race op de voet. Kort voor Melbourne kwam de 'Uiver' nog in noodweer terecht en er moest een noodlanding worden gemaakt. De reis kon echter gelukkig bijtijds worden vervolgd en 90 uur en 17 minuten na het vertrek bereikte de 'Uiver' op 24 oktober Melbourne. Het 19.877 km lange traject was afgelegd in een zuivere vliegtijd van 71 uur en 28 minuten. Daarmee waren de Nederlanders eerste geworden in de handicaprace en bovendien tweede in de snelheidsrace. Heel Nederland stond op de kop. Daar werd op een eigentijdse manier vorm aan gegeven: met Uiversigaren, Uivermenu's, Uiverliedjes, Uiverspellen, zoals hiernaast, Uiverlepeltjes, Uiverhoedjes, Uiverspeldjes en zelfs Uiverkrachtvoer voor kippen.

Op 1 november 1934 vertrok de 'Uiver' uit Melbourne voor de terugreis naar Nederland. Het laatste deel van het traject, van Parijs naar Amsterdam, werd op woensdag 21 november afgelegd. Volgens de kranten was het huldebetoon dat Amsterdam en Schiphol het vliegtuig en zijn bemanning bereidde van een zodanige omvang dat het een nationale feestdag leek. De scholen waren gesloten, de winkels mochten tot 's avonds tien uur open zijn en de cafés kregen toestemming om tot twee uur 's nachts muziek te maken. De dag was mistig begonnen. Maar de zon was al enkele uren doorgebroken, toen rond een uur of elf de toestroom van belangstellenden een hoogtepunt bereikte. Tal van prominenten uit politiek en bedrijfsleven vonden een plaats op de speciaal voor deze gelegenheid gebouwde tribune en het daar geplaatste ereterras. Onder hen was ook minister-president dr. Colijn.

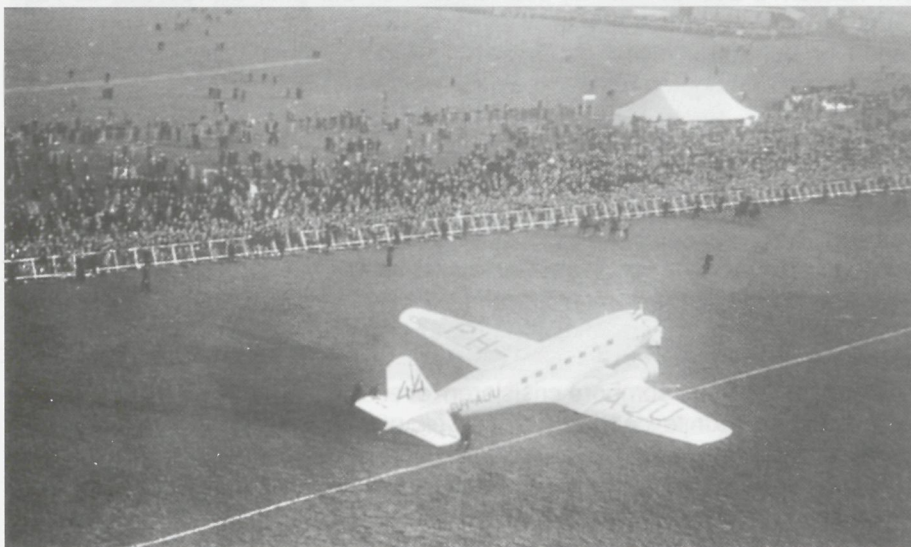
Arnhemsche Courant van Woensdag 21 Novemb

De terugkomst van „De Uiver”

Behouden thuiskomst en geestdriftige ontvangst van de overwinnaars in den Handicap-wedstrijd van de Melbourne-race
Tienduizenden huldigen op Schiphol de koene bemanning van de „Uiver”

De koppen uit de avondkrant van 21 november (Bron: Gelders Documentatiecentrum).

Het publiek werd alvast in de juiste stemming gebracht met diverse demonstraties van de Nationale Luchtvaartschool, de Marine en de Luchtmacht. Een omroeper hield de aanwezigen op de hoogte over de voortgang van de thuisreis. Om 13.40 uur bereikte het toestel het Nederlandse luchtruim. Korte tijd later kondigden de sirenes op het vliegveld de nadering van de 'Uiver' aan. Er werden twee ererondes boven Schiphol gevlogen, voordat het toestel de landing inzette. Over een op het gras gekalkte witte lijn taxiede het vliegtuig vervolgens onder luid gejuich naar het ereterras. Het waren indrukwekkende momenten toen de bemanning uit het vliegtuig stapte en uit vele duizenden kelen het Wilhelmus klonk.

Over het gras van Schiphol taxiet de 'Uiver' langs het publiek richting eretribune.

Onder de tienduizenden aanwezigen waren ook onze Haalderse 'vliegeniers' Bart en Evert Janssen. Samen met hun stiefvader Willem Rothengatter waren ze die dag om halfvijf 's ochtends met de fiets uit Haalderen naar Amsterdam vertrokken. Ze hadden van huis uit wat te eten voor onderweg meegenomen en nog wat kleingeld om ergens chocola te kunnen kopen. Verder hadden ze niet veel bij zich, want overnachten hoefden ze niet. Na afloop zouden ze immers direct weer terugfietsen!

Bart geeft toe dat het een héél eind fietsen was, maar aangestoken door de Uivergekte wilden ze er bij zijn als het vliegtuig landde. Het was een hele belevenis voor de toen twintigjarige jongeman. Niet lang nadat het vliegtuig was geland en de bemanning was toegejuicht, moest al weer aan de terugreis worden begonnen. In de grote drukte raakte Bart al bij het eerste verkeerslicht

zijn beide metgezellen kwijt. Hij besloot noodgedwongen maar alleen door te fietsen. Van de terugreis bleef hem het stuk door het Bennekomse bos het meeste bij. In die tijd deden er verhalen de ronde over een moordenaar die hier had toegeslagen. Het was inmiddels al avond en Bart had het er helemaal niet op. Ondanks de vele kilometers die hij al in zijn benen had, fietste hij de hele weg door het pikdonkere bos alsof de duivel hem op de hielen zat.

Maar ook op deze reis wogen de laatste loodjes het zwaarst. Bij het paterslaantje in Huissen moest hij van de fiets af omdat hij geen gevoel meer in zijn benen had. Na een korte rustpauze reed hij het laatste stuk naar huis. Om halftien 's avonds was hij daar weer. Een uur later arriveerden ook zijn vader en zijn broer. Die hadden het maar een beetje rustig aan gedaan. Ze zagen er behoorlijk tegen op thuis te moeten vertellen dat ze Bart waren kwijtgeraakt en hoopten maar dat die vóór hen thuis zou zijn.

Zeventig jaar na dato vertelt Bart nog met veel enthousiasme over wat hij die dag meemaakte. Uit zijn prachtige verhaal blijkt dat jonge mensen ook rond 1930 al behoorlijk ver konden gaan als ze ergens warm voor liepen. Ze bouwden vliegtuigen waarmee ze door het dorp trokken. Of ze fietsten op één doordeweekse dag heen en weer naar Amsterdam om in de sombere crisisjaren 'even' de dagelijkse sleur te doorbreken. Zou je van de bouw van het vliegtuig in 1928 nog kunnen zeggen dat ze zich lieten inspireren door voorvallen uit de directe omgeving, bij de fietstocht in 1934 lag dat toch anders. De belangstelling ging toen ook voor de inwoners van Haalderen al veel verder dan de grenzen van het dorp en wat zich daar afspeelde.

Bart Janssen op een wat meer recente foto.

Met dank aan al degenen die in de zoektocht naar 'het verhaal achter de mannen met het vliegtuig' tijd voor mij vrijmaakten. De groep is veel te groot om iedereen afzonderlijk te noemen. Een uitzondering maak ik echter wel voor Hent van Loon die doorging met speuren nadat ik eerder was vastgelopen en die zo een doorslaggevende bijdrage leverde aan de totstandkoming van dit artikel.

Gerard Sommers

Geraadpleegde literatuur:

- Douglas DC-2; N. Geldhof en P.C. Kok, Bergen (N.H.) bv Bonneville, 1997;
- Op de drempel van de lucht: tachtig jaar Schiphol; A.M.C.M. Bouwens en M.L.J. Dierikx, Den Haag SDU-Uitgevers, 1996.

Nogmaals veldwachter Koenders

Van de heer H. Povée uit Zetten kreeg ik enkele foto's betreffende zijn grootvader Herman Koenders, die veldwachter was in Bemmelen van 1897 tot 1928. Zie het artikel over Koenders in het Kringblad van september 2003.

*Het echtpaar
Koenders - de
Graaf.*

Bij die foto's had hij ook een kopie van het trouwboekje gevoegd. Daaruit bleek dat het echtpaar Herman Koenders en Aleida Willemina de Graaf heel wat meer kinderen heeft gehad dan in het betreffende artikel staat vermeld.

Die fout wil ik graag goed maken. Daarom volgen hier de namen van alle kinderen die uit dat huwelijk zijn geboren:

1. Hermanus, 20-5-1891 - 15-12-1967;
2. Hendrik Jan, 27-8-1898 - 22-5-1975;
3. Gerrit Willem, 14-2-1900 - 14-1-1984;
4. Jan Jacob, 9-4-1901 - 15-2-1973;
5. Aleida Willemina, 25-11-1902 - 5-11-1945;
6. Arend Willem, 2-12-1903 - 16-2-1964;
7. Wendelina Johanna, 18-4-1905 - 8-9-1983;
8. Jacob Christiaan, 28-7-1906 - 19-6-1977;
9. Johannes Gijsbertus, 8-4-1909 - 12-2-1982;
10. Gerritje Aleida, 29-1-1911 - 30-8-1993;
11. Janna Jacoba, 22-9-1912 - 12-9-1963;
12. Gijsbert Willem, 28-9-1913 - 20-9-1996;
13. Johanna Christina, 9-1-1916.

Joop Verburg

Gedelerl. 15-8-'92

Archief voor oud papier aangezien?

BEMMEL – De Historische Kring Bommel is gistermorgen een deel van het kranten-archief kwijtgeraakt. De kranten, van 15 tot 20 jaar oud, zijn waarschijnlijk door een voorbijganger aangezien voor oud papier en meegenomen.

Medewerkers van de historische kring wilden gistermorgen de oude kranten overbrengen van een woning aan de Dorpsstraat naar de Kinkelenburg in Bommel. Daar beschikt de kring over een kamer waarin een uitgebreid archief wordt ingericht.

Terwijl de eerste lading overgebracht werd, werd een deel van de kranten achter gelaten op de stoep bij de woning aan de Dorpsstraat 8 in Bommel. „We zijn ongeveer een kwartiertje weggeweest, van 11.15 tot 11.30 uur. Toen we terugkwamen waren de kranten verdwenen. We waren echt stomverbaasd. Zoiets geloof je toch niet. Ik kan me vanalles voorstellen dat mensen willen stelen, maar toch geen stapel oude kranten?“, aldus de vrijwilligster van de kring.

Ze denkt dat iemand die oud papier inzamelt voor een vereniging of instelling de stapeltjes kranten heeft meegenomen. „Als het daarom gaat. We hebben nog kilo's papier. Die kan hij of zij krijgen. Maar de oude kranten willen we graag terug“, aldus de oproep van de historische kring.

Het 'archief' kan terugbezorgd worden bij de 'vindplaats': Dorpsstraat 8 in Bommel.

Uut de ouwe deus

Kranten

Op 'n goeie dag ien 1992 ruumde ik thuus de schuur en de kelder uut. D'r kwam mien toch 'n hoop papier vur de dag! Ik wis eiges niet da'k zoveul gehamsterd had. Allemaol bewaord um nog es te kunnen gebruiken.

Umdat we toen vur de Historische Kring 'n kamer ien de Kinkelenburg hadden, waar we bezig waren mit ouwe kranten te knippen en te bewaoren, doch ik bij mien eigen dat ik die kranten van thuus mooi daor nor toe konden brengen. Zo gezeid, zo gedaon!

't Was wel schrikken, toen ik nor de eerste ronde terug kwam van de Kinkelenburg. Gin kranten mer te zien! Je geleuf ow eigen ogen niet!

Mar 't kwam allemaol wer goed!

Nor dat stukske ien de krant, wa'j hiernèver ziet, wier nog de eigeste dag alles terug gebroch.

Ik was net efkes weg, mar toen ik thuus kwam stonnen de kranten ien stabeltjes mit 'n tuiwke d'r umhin nèver 't huus.

De kerl die de kranten meegenomen had vertelde mien laoter dattie gedoch had dat 't vur de sportclub was!

Achteraf was 't wel komisch, mar ik was blij dat ze terug waren want diezelfde kranten zurgan d'r nou nog duk zat vur da'k inspiratie vien vur de "Ouwe deus".

Nog altied bewaoren we ouwe kranten um knipsels over Bommel te verzamelen vur 't archief van de kring. Zo kunnen we nog jaorenlang vuruut mit de "Ouwe deus".

Maria Janssen

De brieven van Alida Nagel

Op de plaats waar het oude bejaardentehuis St. Liduina gestaan heeft, werd de afgelopen maanden de bodem door archeologen nauwkeurig afgegraven en in kaart gebracht. Menig geïnteresseerde is daar op een mooie dag langsgewandeld om de blootgelegde fundamenteën van wat eens het kasteel 'De Pol' was, te bekijken en te gissen wat voor gebouwen er, gezien de gemetselde funderingen, gestaan kunnen hebben. Men sprak ook wel van kasteel 'De Poll' of van 'De Pollenbeering'. Ik kwam ook tegen 'Het huis Bronkhorst'. Anderen menen, dat de 'Beeringen' de bij het kasteel behorende landerijen waren. In zijn boek 'Toegang tot het Verleden' beschrijft Bredie wat er (in 1725) allemaal voor gebouwen op het terrein gestaan hebben: *Het eigenlijke slot was toen door een dubbele gracht omgeven, terwijl de voorhof plaats bood aan allerlei bijgebouwen o.a. stallingen, koetshuis, orangerie, tuinmanshuis, tabaksschuur, bak- en brouwhuizen.*

Het huis 'De Poll' werd niet altijd bewoond door kasteelheren of -dames. Soms werd het hoofdgebouw of een bijgebouw verhuurd aan derden. Zo was er in 'De Poll' rond 1860 een kostschool gevestigd, genaamd '*Instituut voor Protestantsche jonge jufvrouwen*', een particulier opleidingsinstituut, geleid door de heer Js. Rijnenberg, waar diverse opleidingen konden worden gevolgd. De heer Rijnenberg woonde daar met zijn gezin en had de ruimte waarschijnlijk gehuurd van mevrouw Baron Hackfort tot ter Horst, eigenaresse van De Poll. Van 1864 tot 1865 volgde de zestienjarige Alida Nagel uit Markelo, over wie dit verhaal gaat, daar een opleiding tot hulponderwijzeres.

Van de heer Diederik Grit uit Maastricht, achterkleinzoon van Alida Nagel, kreeg ik een serie van 26 brieven, die Alida aan haar vader, de heer Nagel, schreef. Hij gaf ons daarbij toestemming die brieven of gedeelten daaruit te publiceren. 'De Pol' wordt zowel met een enkele als met een dubbele l geschreven. Alida schrijft meestal 'De Poll' met dubbele l, zodat ik dat in dit verhaal ook maar doe.

Alida werd geboren op 15 januari 1848 te Markelo. Ze was het negende kind uit het gezin van Cornelis Nagel (1805-1891) en Wilhelmina Johanna Karmerood (1813-1863). De heer Cornelis Nagel was *fabrikant in calicots* (=katoen uit *Calicot* of *Calcutta*). Hij had een fabriek in Markelo waar hij katoen liet weven, die in de bijbehorende manufacturenwinkel werd verkocht. Aanvankelijk liep de fabriek goed, maar omstreeks 1860 ging het matig met de zaken. Voldoende geld voor een goede opleiding van al zijn kinderen was er niet. Alida kon echter studeren dank zij een legaat van tante Alida, een zus van haar vader, naar wie ze was vernoemd. Zij volgde een onderwijzeres-senopleiding in Bommel. Er wordt wel gesproken van 'hulponderwijzer(es)'.

INSTITUUT

VOOR

PROTESTANTSCHЕ

JONGE JUFVROUWEN,

OP DEN HUIZE DE POLL,

TE

BEEMEL DIJ NIJMEGEN,

HET ONDERWIJS

omvat: a. Al de vakken van het gewoon LAGER ONDERWIJS, de FRANSCHЕ, ENGELSCHЕ, en HOOGDUITSCHЕ TAAL, alle VROUWELLIJKE HANDWERKEN. b. De MUZIK en ZANG, het TEEKENEN, DANSEN en de GYMNASIEK.

DE OPVOEDING

zal in beschaafden, christelijken geest zijn, waartoe eene naauwlettende, doch liefderijke zorg zal worden aangewend. Ook voor de HUISHOUDING en de verschillende EXAMENS kunnende Jonge Dames worden opgeleid.

DE VOORWAARDEN

zijn de volgende: Men betaalt:

1° Voor Inwoning, Kosten het Onderwijs, met de boeken enz. in de vakken onder letter a aangeduid, jaarlijks. 300

Waarover per 3 maanden vooruit wordt beschikt. Hieronder is de wasch begrepen.

2° Voor entree 15

De lessen in de vakken, onder letter b aangeduid, worden tegen f 0,50 per uur berekend.

De leerlingen gelieven mede te brengen: 1° zes handdoeken en zes servetten; 2° een zilveren conwert; 3° een of andere bergplaats voor klederen. *By het vertrek der School brengt de discipel schatten mee*

Men geeft 3 maanden van te voren kennis van het vertrek der leerlingen.

Er is geene andere vacantie dan in den zomer, die, zonder buitengewone omstandigheden, 1 Julij begint en 15 Augustus eindigt. Alleen op bijzonder verzoek kan met Kersmis eene kleine vacantie worden toegestaan. Voor overblijven in de vacantie wordt f 5, — per week extra gerekend.

De Inrigting is gelegen in een zeer gezond, ländelijk Dorp, vrij van overstroming en gevestigd op een groot, ruim Buitengoed, omgeven door grooten heerlijken Tuin, ruime Speel- en Wandelplaats.

INFORMATIEN:

Bij de Onders en Voogden der aanwezige of vroegere leerlingen, welke adressen op aanvraag verkrijgbaar zijn bij den Directeur

Js. RIJNENBERG.

De brochure van de kostschool geeft een goed overzicht van hetgeen geboden werd.

In die dagen kende men de onderwijzer en de hulponderwijzer. Later werd dat gewijzigd in hoofdonderwijzer en onderwijzer. Onderwijzersexamens waren destijds staatsexamens, waarvoor verschillende opleidingen bestonden, de zogenaamde (rijks)normaalscholen en diverse particuliere instellingen, zoals

het instituut op 'De Poll' te Bommel. Het onderwijs op de school van de heer Rijnenberg werd, behalve door hem, mede verzorgd door zogenaamde 'secondanten', jonge onderwijzeressen, die het geen van allen lang bij hem uithielden. De kwaliteit van de particuliere instellingen liet soms duidelijk te wensen over, zoals blijkt uit de brieven van Alida. Mogelijk waren Alida en haar vader niet tevreden over het onderwijs van de heer Rijnenberg. Het kan ook zijn, dat de school werd opgedoekt, doordat het landgoed 'De Poll' op 9 maart 1864 door de RK-parochie werd aangekocht. Hoe dan ook, Alida verruilde na een jaar in 1865 de school voor het 'Nederlandsch Opvoedingshuis' te Leiden – later te Wassenaar. Hier leidde de feministe Elise van Calcar een opleiding voor kleuterleidster volgens de beginselen van Fröbel. Alida studeerde daar van 1865 tot 1867. Op 14 november 1867 trouwde ze met Jan Benthem, hoofd van de lagere school te Markelo. Alida overleed op 7 september 1918 in Voorburg.

De brieven van Alida zijn gericht aan haar vader en haar thuiswonende broer Johan Georg en haar zussen Margaretha Gezina (Sientje), Wellemoet en Sara (Saartje). Enige oudere broers woonden in Nederlands Oost-Indië. We komen ze tegen in de brieven als 'broers in de Oost'.

Het schooljaar begon op 1 april. Alida's eerste brief is gedateerd op 1 mei 1864. Over het leven van alledag schrijft ze in deze brief:

Als er in de week gewasschen wordt moeten wij eerst het fuile goed geven, dan als het weer schoon is moeten wij het oprekken en aan rollen leggen om gemangeld te worden, en dan moeten wij het opvouwen.

's Morgens staan wij om half zeven op en om acht uur aan het ontbijt onder het ontbijt leest de secondante of een van de meisjes iets uit een godsdienstig boek en dan van 9 tot 12 uur les in de school, en dan koffie met brood. Wij eten hier om 4 uur.

Ik ben vanmorgen met de secondante en de meisjes naar de kerk geweest, en heb Monsieur Wijnandts ook nog gezien.

Zaterdag middag heb ik spinnazie met wat gestoofde aardappelen gegeten doch het smaakte niet half zoo goed als 't huis.

Soms mochten de meisjes uitgaan, maar wel onder begeleiding van een van de secondanten. Op 22 mei 1864 schrijft Alida: *Pinkster Maandag zij wij met de beide Secondanten naar Nijmegen getoerd en heb daar Anton Fiman ook gezien, doch hij kende mij niet. Toen zijn wij gewandeld dicht bij Ubbergen en heb daar op die hoogten geloopt, het is daar zeer lief, vol met koepeltjes die vol met ...(?) dames zaten die daar thee of melk dronken. Daar hebben wij ook de Mama van de nieuwe secondante gesproken die daar woont een heel aardig mensch. S'avonds kwamen wij te negen uur weder te Bommel zeer vermoeid aan.*

In diezelfde brief vertelt ze, hoe ze de werkdagen doorbrengt: *Ik zal u eens schrijven hoe ik de dag doorbreng. Om twaalf uur koffij dat weet u van twaalf tot een lessen leeren, om twee uur weêr in de school en alle middagen handwerken. Tot 5 uur en dan van 7 uur lessen leeren en om acht uur ook nog leeren dan om negen uur soupé en dan naar bed.*

De nieuwe secondante is een heel lief meisje zij heef mij al eenige nooten geleerd. Maandag begin ik op de Piano te leeren.

Als ze beschrijft, hoe ze zich dagelijks kleedt, geeft ze meteen aan, dat niet alles voorhanden is op de kostschool: *Ik draag daags het jakje met de geruite rok van moeder. Pinkster heb ik het paarsche kleed aangehad en Maand. te Pinkster het zwarte met het groene ruitje en nu heb ik een van de katoenen aan. Zaterdag heb ik met de Secondante mijn heele koffer moeten uitpakken en toen heeft de Secondante het goed dat ik draag opgeschreven en het andere heeft zij bandjes omgebonden en onder in de koffer gelegd. Ook heeft zij het geld dat ik had nagezien en in mijn boekje geschreven, en dan als het een week geleden is moet zij het weêr zien of het nog uitkomt, hetgeen echter wel goed is. Wij krijgen hier geen zeep, mag ik wel wat koopen? Want ik heb bijna niets meer ik gebruik nu nog het stuk dat ik van kleine Saartje gekregen heb.*

Hiernaast zien we Alida Nagel. De foto werd gemaakt toen ze 18 jaar was, dus twee jaar nadat ze in Bemmelen verbleef.

In een andere brief vertelt ze van het fruit, dat overvloedig groeit in de tuin, maar aan haar neus voorbij gaat: *Wij hebben hier al lang snijsalade gegeten en van middag krijgen wij kropsla. Heb u die ook al. De aarbeijen beginnen hier al enigszins rood te worden en de bomen beloven veel maar de meisjes zeiden tegen mij dat wij niet veel vruchten krijgen want Mijnheer verkoopt ze....*

In haar brief van 12 juni 1864 vertelt Alida ondermeer over het verloop van haar lessen: *Met de piano gaat het goed ik krijg tweemaal in de week les*

Dingsdags en Vrijdags van half zes tot zes uur. Ik heb nu 7 maal les gehad maar het eerste begin is moeilijk zoo gaat het met alles. Ik teeken het altijd aan dan kan ik eens net zien of het uitkomt.

Wat het onderwijs betreft kan men hier wel wat leeren als men maar wil, en ook wel handwerken. Ik ben aan het borduren aan een paar boordjes van mouwen en s'morgens onder 't ontbijt brei ik.

En over de tuin van 'De Poll': Vader schrijft of dit buiten groot is? ja zeer groot dit is een zeer groote tuin achter met zeer veel vruchtboomen maar Mijnheer is er niet netjes op hij laat de paden geheel met gras bewassen en de bedden met groenten en de aardappelen zitten vol onkruid hij kan er veel meer genot van hebben. Volgens kapelaan Van Wijk in zijn boek 'Geschiedkundige Aanteekeningen der Parochie Bemmeler 1795-1922' was het totale landgoed in 1864 '3 bunders, 83 roeden en 20 ellen' groot.

Het is nog vrij ingewikkeld om een pakje van Markelo naar Bemmeler te verzenden. Alida heeft uitgezocht hoe dat moet: *Het adres van 't logement daar de boot aankomt en de Voerman zal ik na informeren. Het adres is ... (doorgehaald) Per Stoomboot van Deventer naar Arnhem en aldaar te bezorgen bij den Heer Rijers op de Korenmarkt die het mede gelieve te geven aan den Voerman van Bemmeler voor de Jonge Jufvr A Nagel ten Huize van den WelEdelen Heer Js. Rijnenberg.*

In de zomervakantie blijft Alida op 'De Poll'. Dat is wel erg eenzaam. Ze schrijft in haar brief van 3 juli 1864: *Daar nu Donderdag en Vrijdag al de meisjes op één na en de beide Secondanten vertrokken zijn kan u denken hoe stil en eenzaam het nu hier voor mij is waarlijk ik schreide toen ik van hier zag gaan 't is eerst vreemd nu s'middag met zes menschen en anders met dertien aan tafel te zitten maar dat begint gauw te gewennen.*

Alida is intussen ook in de (protestante) kerkelijke gemeenschap opgenomen, maar de papieren moeten kennelijk nog in orde gemaakt worden: *Vandaag is hier Avondmaal geweest (in de kerk). Mevrouw en Mijnheer bennen er aan geweest. Vergeet niet de Adestatie (Alida bedoelt de attestatie: een bewijs van lidmaatschap van de kerk, dat bij verhuizing wordt meegegeven – de dominee was J.Q.W. Quack) er in te sturen want de Dominé heeft er Mevrouw al naar gevraagd en het verhuisbiljet want anders krijg ik eene boete van 3 gulden omdat ik hier al 7 weken ben.*

Natuurlijk heeft Alida de nodige financiële problemen. In juli schrijft ze: *U schrijft mij eene nota van de muziek te sturen deze zal Mijnheer als de drie maanden om zijn misschien wel sturen want wij krijgen ook alle zondagen 0,02 kerkgeld en als er maandagsche kolecte is 0,05 of 0,10 en dan heb ik mijne stoffen schoenen welke stuk waren laten maken en de vracht van het pakje boeken 't welk 25 ct bedroeg. U zal wel zeggen dat kan zij zelf van hare 15 gulden wel geven maar alle meisjes hier laten het kerkgeld op rekening*

zetten het komt toch eender uit of U of dat ik het geeft, want ik zal mijn geld niet nutteloos uitgeven, daarom schrijf ik het geld dat ik uitgeef en waarvoor ik het besteed in mijn boekjes als ik dan eens met de vakantie komt dan kan u het nazien.

En ondertussen zijn de vruchten in de tuin rijp, maar niet om te eten...: Het schijnt met de groenten hier toch verder te zijn als te Markelo daar wij de kropsalade al haast op hebben en de aarbeijen zijn ook al aan de kant. In de tuin zijn volop bessen de witte en rooije bessen en frambozen heeft Mijnheer aan een Apotheker verkocht in Nijmegen doch daar de zwarte heel goedkoop zijn hebben wij tweemaal volop gehad en de andere die er nog aanzitten wil hij verkoopen.

Zoolang de vakantie begonnen is heeft hij altijd de tuin gesloten als tegen 7 uur s'avonds dan mogen wij in de tuin maar wij kunnen toch nergens bijkomen want Mijnheer en Mevrouw zijn er dan ook in. U kan begrijpen hoe ongelukkig nu het hier is daar wij nooit wandelen mogen even 's avonds in de tuin 't is net of wij hier in een klooster zijn, maar ik moet mij maar troosten.

In haar brieven van augustus vertelt Alida hoe blij ze is, dat de vakantie om is en er weer leven in de brouwerij komt. In die periode wordt groente uit de tuin gegeten, voor zover de heer Rijnenberg ze niet naar elders verkopen kan.

De vader van Alida Nagel, de heer
Cornelis Nagel (1805-1891) uit Markelo.

Ondertussen ontvangt de heer Nagel een brief van de heer Rijnenberg, waarin hij de vorderingen van Alida beschrijft. Hij is niet erg tevreden:

Hare Kundigheden omtrent een en ander, zijn ons geenszins medegevallen en vooral niet van de Hollandsche taal, zoodat zij den tijd, die zij nog voor 't examen heeft bijzonder goed zal moeten aanwenden. Buiten de gewone schooluren, houd ik haar iedere dag geregeld bezig met een en ander, want anders zou zij er onmogelijk komen.

Ik spoor haar altijd ferm aan om toch haren tijd goed te besteden en te bedenken dat zij op een geheel ander terrein staat dan hare medeleerlingen die geen examen behoeven te doen..... Zij heeft anders wel goede vermogens, maar ik herhaal het, weinig geleerd.

Als zus Wellemoet jarig is, schrijft Alida haar op 1 september 1864 een felicitatiebrief. De hoogdravende taal spreekt voor zichzelf:

Geliefde Zuster

Voor de eerste maal hier onder dat vreemde gepeupel ga ik mij nu eens nederzetten om u eenige regelen toe te voegen en wel om U hartelijk geluk te wenschen met uwen verjaardag, die weldra zal aanbreken. Ik hoop dat Gij dezen nog menigmaal zult mogen vieren in het bezit van allen die U zoowel als mij lief en dierbaar zijn en dat hij steeds zal achtervolgd worden door een bestendig geluk en eene goede gezondheid.

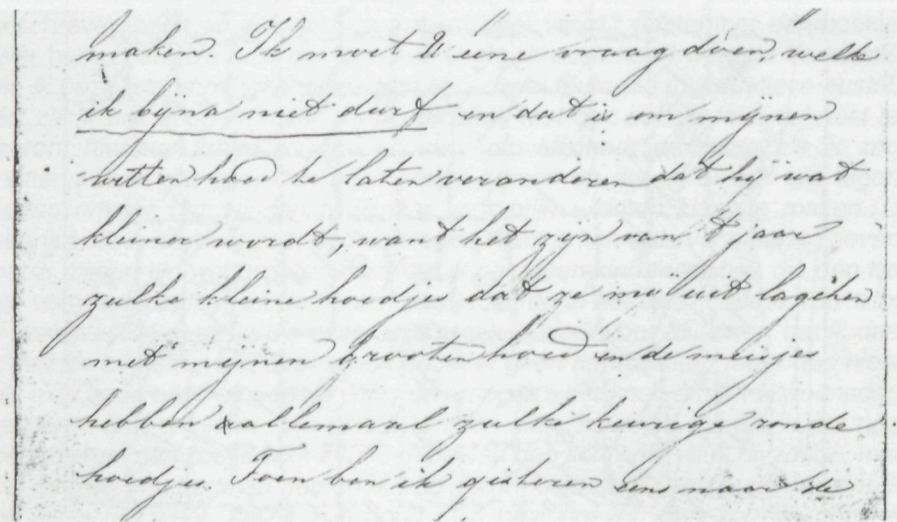
Lieve Wellemoet, ik kan mijne tranen niet weerhouden als ik er aan denk dat het nu de eerste verjaardag is, die ik niet mede zal vieren, wat is dat toch onplezierig zoo ver van U verwijderd te zitten, maar het is nu zoo en ik kan er niet aan doen.

In diezelfde brief vermeldt ze de terugloop van het aantal kostschoolleerlingen: Nu heb ik u nog één nieuws te schrijven dat mijne Vriendien Marie waarmede ik de vacantie heb doorgebracht reeds den 25 September voorgoed hier vandaan gaat, het spijt mij zeer dat kunt gij begrijpen het was zulk een goeie meid. Zoodat wij dan maar ons 5 meisjes hier zijn en gepasseerde winter waren er tien.

Intussen is ook Alida op de hoogte van wat Rijnenberg aan haar vader geschreven heeft en dus doet ze in haar brief van 11 september een boekje over hem open: *De brief die Mijnheer U geschreven heeft wegens de kennis die ik bezit, stond mij geensinds aan ik had wel fouten in mijn foutieve opstel, dat zal ik niet zeggen, maar als ik ook alles wist dan behoefde ik ook niet te leeren, hierover kreeg ik erge knorren van Mijnheer en zeide als ik zoo inattend bleef dat ik er dan nooit zoude komen en dat hij er ook erg tegen opzag om mij dan binnen twee jaar voor mijn examen klaar te maken. U begrijpt dat ik hierover zeer bedroefd was. Want ik kan u de verzekering geven dat ik mijnen tijd wel besteed want dat ik ook geen kind meer ben die den tijd zal verwaarloozen, ik zit de heelen dag te leeren in het eerst deed ik van 1 tot 3 handwerken maar in die twee uren maak ik werk voor Mijnheer, dat ik dan s'avonds bij hem moet opzeggen zoodat ik geen handwerken meer doe niets als mijn goed heel te houden. Gisteren kreeg ik weer knor, omdat ik woensdag vergeten had om hem mijn schrift te laten zien, hij zeide mij als ik dat nog eens vergat dan zou ik voor straf een heelen dag schrijven want hij zoude, met mij andere maatregelen nemen ik heb den heelen dag zitten huilen omdat ik bij mijzelven weet, dat ik zoo goed mijn best doe en dan zoo beknord te worden is zoo onaangenaam en zeide dat hij alles aan u zoude schrijven. Dus U kunt begrijpen hoe naar het voor mij is zoo behandeld te worden en daar ik altijd mijn best doe.... Mijnheer had U geschreven dat hij zooveel moeite met mij had, dat is niet waar want hij geeft mij lessen op, en als ik ze dan kan dan vraagt hij ze mij over dat is alles. Hij is in de facantie begonnen mij lessen op te geven.*

In haar brief van 2 oktober maakt Alida melding van de start van katholiek (lager) onderwijs, dat in het koetshuis van 'De Poll' werd gegeven: *Van het koetshuis dat hier naast dit gebouw staat is eene school van gemaakt, waarin vier nonnen onderwijs geven. Hier gaan verscheidene kinderen heen van en jaar of zes tot negen jaar naar toe. Ik hoor er zal later ook fransch worden onderwezen.*

Op 12 september waren reeds zusters Franciscanessen van Oirschot naar Bommel gekomen en die hadden hun intrek genomen op 'De Poll'. Daar begonnen ze volgens het boek '150 jaren Parochie Bommel 1795 - december 1945' een bewaarschool, een naaischool en een dagschool voor meisjes. Er wordt gesproken van drie zusters en dus geen vier, zoals Alida schrijft: Sr. Maria Clara (overste), Sr. Maria Isabella en Sr. Maria Norbertha. Ze kwamen uit Oirschot en ze kregen 'een groote stal met een koetshuis op Huize de Poll' om te wonen en school te houden. Het was wel improviseren, want volgens kapelaan Van Wijk hadden de zusters niets: 'noch stoel, noch tafel, pot, vuur of licht, noch het minste gerief'. Later kwamen de zusters Sr. Maria Gabriël en Sr. Maria Brigitta het team versterken. Op 26 september 1864 startte de bewaarschool en op 26 oktober de naaischool. Spoedig daarna begon ook een dagschool.

maken. Ik moet u een vraag doen, welke ik bijna niet durf en dat is om mijnen herten hoed te laten veranderen dat hij wat kleiner wordt, want het zijn van 8 jaar zulke kleine hoedjes dat ze nu uit lagchen met mijnen grooten hoed en de meisjes hebben allemaal zulke keurige ronde hoedjes. Toen ben ik gisteren eens naar de

Een fragment uit een brief van Alida. Hier schrijft ze over haar hoed, die te groot is.

Ondertussen is ook het eten, hoewel het redelijk voldoende lijkt te zijn, verre van smakelijk. Op 13 november schrijft Alida: *Voor ene veertien dagen heeft Mijnheer een varken laten slagten doch Mevrouw heeft geen worst en ook geen leverworst noch bloedkoek gemaakt. S'avonds hebben wij de lever op*

de boterham gehad en acht dagen later de ribbetjes welke half bedorven waren dus zij maken niet zoveel werk van het geslagt als wij, nu heeft hij er nog een maar wanneer dat geslagt wordt weet ik niet.

Intussen lijkt het er op, dat het met Alida's studie de goede kant op gaat. De heer Rijnenberg schrijft op 21 november aan vader Nagel: *...Met genoeg kan ik U tevens mededeelen, dat ik over haar leeren zeer goed tevreden ben, het gaat nu beter dan vroeger.*

Nochtans houd ik mij gerecommandeerd, als UEd. haar schrijft dat Ued. haar maar ferm aanspoort zoo te blijven.

Daar voegt hij de volgende nota bij:

Voor 3 maanden Onderwijs, Kost etc. aan UEd Dochter A.

Verschijnende 13 Febr. 1865 *f* 75,00

Verschotten etc. in het vorige kwartaal:

Muzieklessen *-* 6,25

Kerkplaats *-* 1,00

Kerkgeld *-* 0,31

1 paar st. laarsjes *-* 3,25

rep. aan leêren schgoenen *-* 0,65

1 paar handschoenen *-* 1,05

f 87,51

In haar brief van 3 december bedankt Alida haar vader dat hij voor haar 14 dagen vakantie heeft aangevraagd. Ze beschrijft op welke manier ze van plan is die verre reis van Bemmelen naar Markelo te ondernemen: *De vacantie begint 24 dezer en wel Zaterdag zoodat wij met ons 4 een wagentjen moeten nemen naar Arnhem want anders is er geen gelegenheid en in Elst op de diligence dan moet ik ook nog iemand nemen voor mijn koffertjes en dus dit zal haast net zoo duur aankomen en met ons vieren dan is het ook nog zoo groote koste niet. In Arnhem zijnde zal de Secondante, die ook de reis over Arnhem maakt plaats voor mij nemen tot Diepenheim en dan zal ik er mij bij de viersprong laten afzetten en hopende een van U allen daar te vinden. En dan moet ik zeker de conducteur een kwartje geven. U kunt niet begrijpen lieve Vader hoe ik naar dien tijd verlang. Het zal wel 6 uur zijn als ik ten uwen aankom want om 1 uur is de diligence te Dieren (...)* Is het goed dat ik van Mijnheer 2 gulden reisgeld vraag ik heb nog wel wat maar dit mogt eens niet genoeg wezen.

Uiteindelijk zal de reis niet op de 24ste maar op 22 december plaats hebben.

De winter van 1864 op 1865 bleek een behoorlijk vroege en strenge winter, getuige het drijfijis, wat zich al voor de kerst in de rivier bevond. Alida schrijft er over als ze de terugreis beschrijft in haar brief van 7 januari 1865:

Lieve Vader

Deze regelen zijn dienende om U te melden dat ik gezond en frisch om 2½ uur te Bommel ben aangekomen ik heb nogal goed gezelschap doch er was geen ééne dame allemaal heeren. Ik heb niet zooveel koude doorstaan als toen ik naar u lieden heen ging en te Arnhem met het bootje ging ook veel spoediger doordien er bijna geen drijfjts was. In Arnhem onderbrak Alida de reis om even bij neef Jan langs te gaan. Neef Jan nam plaats voor mij tot Elst en daar ontmoete ik een daghuurder van Mijnheer om mij af te halen en die mijn koffertjes droeg en zoo zijn wij zachjes naar Bommel gewandeld en heb de geheele familie gezond en wel weêr aangetroffen. Mevrouw zeide mij dat zij armoede over mij gehad had met het weder, maar ik ben toch gezond en frisch overgekomen.

Op 'De Poll' aangekomen kwam Alida plotseling tot de ontdekking, dat ze de sleutel van een koffer had vergeten. Gelukkig had ze de betreffende koffer niet nodig, maar ze vraagt wel of deze nagestuurd kan worden.

Op 15 januari was Alida jarig. Natuurlijk kreeg ze brieven van de familie ter felicitatie. In haar brief van 22 januari bedankt ze daarvoor:

Geliefde Vader, Broeder en Zusters

Uwen lieve brieven zijn mij Zaterdag, zijnde 14 Januarij in goeden welstand geworden ik dank U allen voor uwe welgemeende vilitatiën en hoop dat gij allen er nog eene reeks van jaren getuige van moogt wezen, en dat de Hemelsche Vader mij moed en lust geeft dat ik mijne studie mag voortzetten met de hoop om eens de vruchten van mijnen arbeid te plukken.

Ik heb mijne verjaardag heel stilletjes gevierd, en heb aan de meisjes een stukje koek gegeven dat is alles wat er voorgevallen is. Ik was dien dag niet opgeruimd en heb veel op huis gedacht en dan kwamen de gedachten weêr bij mij op dat voor twee jaren geleden mijne innig geliefde Moeder er nog bij was, en dat ik toen achter de kagchel gezeten was met stijve beenen zoodat zij toen bij mij kwam en mij bij die gelegenheid het gouden ringetje gaf in een klein blaauw papiertje gewikkeld en nu zoo ver van U allen verwijderd, zoodat dat het laatste presentje was dat ik uit hare hand ontving en ik was maar blijde dat dien dag maar om was. Het is vandaag juist twee jaar geleden dat zij gestorven is.

Een paar dagen later gaat ze naar een groot bal:

Bijzonder nieuws kan ik U niet melden alsdat wij Donderdag allen naar het bal zijn geweest. Wij waren gevraagd door Mijheer Stolk het bal begon te 6½ uur en wij hebben er ons nog al vermaakt zoodat wij s'nachts om 1 uur te huis werden gebracht. Ik heb 7 maal gedanst dus U kunt wel begrijpen dat ik s'nachts slapen konde. Ik had mijne neteldoekse japon een weinigje gemaakt en toen uit laten waschen en daarna heeft Mevrouw haar voor mij gesteven en

gestreken en hat wat zwart lind gekocht en dat boven om de hals van mijn japon geplooid en eene strik van zwart lint op zij.

Met het onderwijs gaat het allemaal lang niet naar wens. In dezelfde brief schrijft Alida:

Wij krijgen geene nieuwe Secondante er bij zoodat Mijnheer nu bij ons in de school is hij is verschrikkelijk streng zoodat het leven hier nog niet beter wordt. Hij kan er zeker geen twee op nahouden anders zou hij er geen één laten gaan hebben.

En op 10 februari schrijft ze:

Daar gaat geen eenen brief van de meisjes hier van de Pol naar hunne ouders of het zijn klaagliederen om hier maar vandaan te komen, dus dat is ook niet plaisirig voor mij.

Als zus Saartje haar verjaardag viert, krijgt ze een felicitatiebrief van Alida, geschreven 10 februari 1865:

Innig Geliefd Zusje!

Daar het Zondag Uwe geboortedag is, zoo kan ik deze dag toch niet laten voorbij gaan zonder mijn lieve Zusje ook te felisiteren met uwen dertienden Verjaardag. Ik hoop dat wij allen dezen dag nog vele jaren in gezondheid mogen beleven. Doe maar goed uw best op school want die leerjaren zijn zoo spoedig vervlogen. Wees altijd gehoorzaam aan Vader en vooral ook aan uwe Zusters, doe vooral alles wat Uw Vader en Sientje genoegten geeft. Was ik te huis, dan zou ik U ook nog wat geven, maar nu ik zoo ver van van huis ben nu kan het slecht. Gij zult wel visitje krijgen en maakt dan maar goed plaisir. Ik heb nog een stukje koek, die Gij nog voor mij gekocht hebt dit zal ik ter gedachtenis van U voor mijn koffer zittende op eten. (...) Nu lieve Saartje zijt in gedachten hartelijk omhelsd van Uwe altoos liefhebbende Zuster Alida. Geeft een van allen een kusje aan dat lieve kind voor mij.

En ook vader krijgt een felicitatiebrief ter gelegenheid van zijn verjaardag, geschreven op 7 maart:

Lieve beste Vader!

....Hartelijk wensch ik U geluk bij dezen Uwen geboortedag en hoop dat de Hemelsche Vader U nog eene reeks van jaren mag sparen voor allen die U lief en dierbaar zijn. Viert dezen dag vrolijk en opgeruimd. En daarom zend ik U hiernevens mijn portret zij zeggen dat het goed gelijkt maar de mond is wat groot uitgevallen.

Verleden Dingsdag zijn wij allen naar de komedie geweest. Wij waren gevraagd door de Jongeheeren van Kostschool. Deze was in de dorpsschool dit kwam omdat de jongeheeren speelden en nog eenige jonge jufvrouwen waaronder de jongste dochter van Mijnheer Stolk ook was. Het handelde over

de vreselijke nacht op st. Domingo. Wij hebben er ons goed geamuseert en kwamen 's avonds om 11 uur thuis. Er waren 4 muzikanten.

In diezelfde brief maakt ze melding van het overlijden van koningin Sophia van Württemberg, echtgenote van koning Willem III:

...Zooals ik gehoord heb is de oude Koningin dood, zoodat zij hier nu driemaal daags een uur luiden de roomsche en de Protestantsche klok tegelijk zoodat men er hoofdpijn van krijgt.

De kerkklokken van Bemmel bezorgden Alida hoofdpijn. Hiernaast zien we de hervormde kerk. Hier ging Alida 's zondags ter kerke. Een lithografie van Hendrik de Laat, die voornamelijk in Brabant werkte en slechts zelden over de grote rivieren kwam. Deze litho is kort na 1900 gemaakt.

De kostschool loopt intussen ook niet zo lekker. Er gaan meisjes weg en er komen geen nieuwe meisjes meer bij:

...Misschien gaat Antje van Hasselt ook spoedig weg dus dan zijn wij met ons vieren. De school neemt met elken af hetgeen voor mijnheer niet plaisierig is. Het plan was dat na de kersfacantie er een meisje uit Haarlem bij zoude komen, maar men hoort er niets meer van, dus ik vrees dat de school van Mijnheer dezelfde kant op gaat als van zijn broër die nu in Amerika zit en zijne vrouw die woont nu te Cleef. De drie gebroeders Rijnenberg gaat het niet voordeelig met hunne scholen want de oudste zit in de Oost en is ook bankroet gegaan, hetgeen hem daar nog al goed gaat zoo ik gehoord heb.

Het Nederlandse spoorwegnet breidde zich snel uit. Alida schrijft op 19 maart: *Met verwondering zag ik dat de Spoor al zoo ver klaar is zoodat ik met de groote vakantie misschien wel naar huis kan spooren.*

Helaas is het eten op 'De Poll' nog steeds aan de schaarse kant. Gelukkig kreeg Alida een pakje van thuis:

U kunt niet begrijpen hoe blijde de meisjes waren bij het uitpakken van het pakje dat ik in hunne nabijheid moest doen, toen zij daar vijf worsten en een stuk kaas zagen uitkomen zoodat ik haar voort een stuk moest geven, dat zij opaten als hongerige leeuwen. Zij zeiden tegen elkander ik zal ook eens naar huis schrijven want wij hebben soms zulk een honger en dan krijgen wij ook iets.

Dan krijgt mevrouw Rijnenberg een baby en dat geeft de nodige perikelen. Alida schrijft:

Donderdag zijnde 13 April om 1½ uur is Mevrouw zeer voorspoedig bevallen van eenen zoon, volgens zeggen is het kindje zeer gezond, doch Mevrouw is zeer zwak. Wij hebben het kindje nog niet gezien, en zullen het ook wel niet eerder te zien krijgen dan Mevrouw wat beter is. Dit was hier een confusie zooals u wel begrijpen kunt. Er was juist pianoles en deze Mijnheer moest voort dokter Goedbloed gaan halen en daar deze niet te huis was werd dokter Halberstadt gehaald. Dokter Gbl kwam toen juist toen H. er was en deze beide heeren konden het met elkander niet eens worden zoodat er geschil tussen hen ontstond en Dokter Goedbloed die keurde alle drankjes van Dokter Halbs. af dus u kunt wel begrijpen dat deze elkander niet lugten of zien kunnen.

In dezelfde brief, geschreven op eerste paasdag, komt het punt kleding aan de orde. Dat blijkt niet zo eenvoudig te zijn:

Zoo als U wel zien zult begint het reeds zomer te worden en dan moet men zo zachjes aan aan de kleeding beginnen te denken. Hierom vraag ik U of gij ook niet denkt dat ik mijne nieuwe japon moet koopen want later heen beginnen de naaisters zoo druk te worden en daar wij het plan hebben om misschien in het laatst van deze of in de andere week naar Nijmegen te gaan zoo kon ik het dan goed koopen. Wilt U dan zoo goed zijn om eens aan Vader te vragen mij het geld te zenden als Vader het missen kan anders wil ik nog wel wat wachten. Ik zal denkelijk in deze week mijne andere japon laten maken want het begint zoo zachjes tijd te worden. Waar ik mijne nieuwe japon laat maken weet ik nog niet zeker, want ik heb er eene gezien van de dochter van Goedbloed die in Bemmél gemaakt was deze zat heel goed en kostte 2 gulden maakloon. Dus ik zal er nog eens met de jufvrouw over spreken of ik het hier kan laten doen, want te Nijmegen moet het verschrikkelijk duur zijn en het geld groeit ons ook niet op den rug. Hier is een meisje die ook een japon te N. heeft laten maken en deze kostte 4,00 van het maken dus dit is bijna een halve japon.

Uiteindelijk besloot Alida toch maar haar japon in Nijmegen te laten maken. Ze was daar en...*Ik heb toen ook mijne japon gekocht en haar daar voort bij de naaister gebragt zij raden het mij allemaal aan om het daar te laten doen dan was ik verzekerd dat zij goed zoude zitten, en als eene nieuwe japon voor het eerst niet goed zit dan is voort de aardigheid er af, vindt U ook niet? Ik heb 19*

el. U zult wel denken is Alida mal zooveel te koopen maar het is een kleine el breed en bij Baalman waar ik haar gekocht heb zeiden zij dat ik het wel noodig had want daar ik lang was en ... zulk eene naauwe rok stond niet de rok wordt gerekend op 1¼ el lengte en dan 7 banen in de rok en dan 4 el voor lijf en mouwen het kost 0,56 cent de el ik zal er eens een staaltje van in den brief sturen. Ik moet wel geduld hebben want over 14 dagen misschien kan ik dan naar Nijmegen gaan om aan te passen want die jufvrouw was verschrikkelijk druk.

Uiteraard hoorde daar een hoedje bij en op 14 mei schreef Alida, dat ze naar Nijmegen geweest was met haar vriendin om een hoedje te kopen en daarvan geeft ze een beschrijving:

.... Het is een wit hoedje met een opstaande rand van voren welke met paarsch fluweel omgeboord is, en eene grijze veer tegen de rand opzij eene fluweele strik mat zwarte gitjes. De prijs vind ik nogal duur, maar nu gaf mij de Jufvrouw de verzekering dat ik hem gemakkelijk 3 jaar hebben konde zonder er iets aan te laten veranderen en dan kon ik hem nog wel 2 of 3 maal laten wasschen of laten verven. De prijs is 6,75 of f 7.

Ondertussen stond het onderwijs aan de school van de heer Rijnenberg nog steeds op een laag niveau. In dezelfde brief schreef Alida:

... en Mijnheer staat in lang geen mooi blaadje bij de Schoolopziener. Deze is laats hier nog geweest en hij was niet beleefd tegen Mijnheer zoodat zij met opzet er wel eens een van zijn school kunnen laten druipen en dit zou voor mij aller ongelukkiqst zijn.

Op 4 juni 1865 schreef Alida haar laatste brief aan haar vader. Laat ons deze serie uittreksels uit haar brieven afsluiten met de laatste alinea uit haar laatste brief vanaf 'De Poll' in Bemmél op 4 juni 1865:

Zie hier lieve Vader wederom eenige regelen van mij in de hoop U allen deze weinige in eene goede gezondheid moogt ontvangen en mij ook een spoedig terug schrijft zoo eindig ik in dezen en noem mij Uwe U liefhebbende dochter Alida.

Joop Verburg

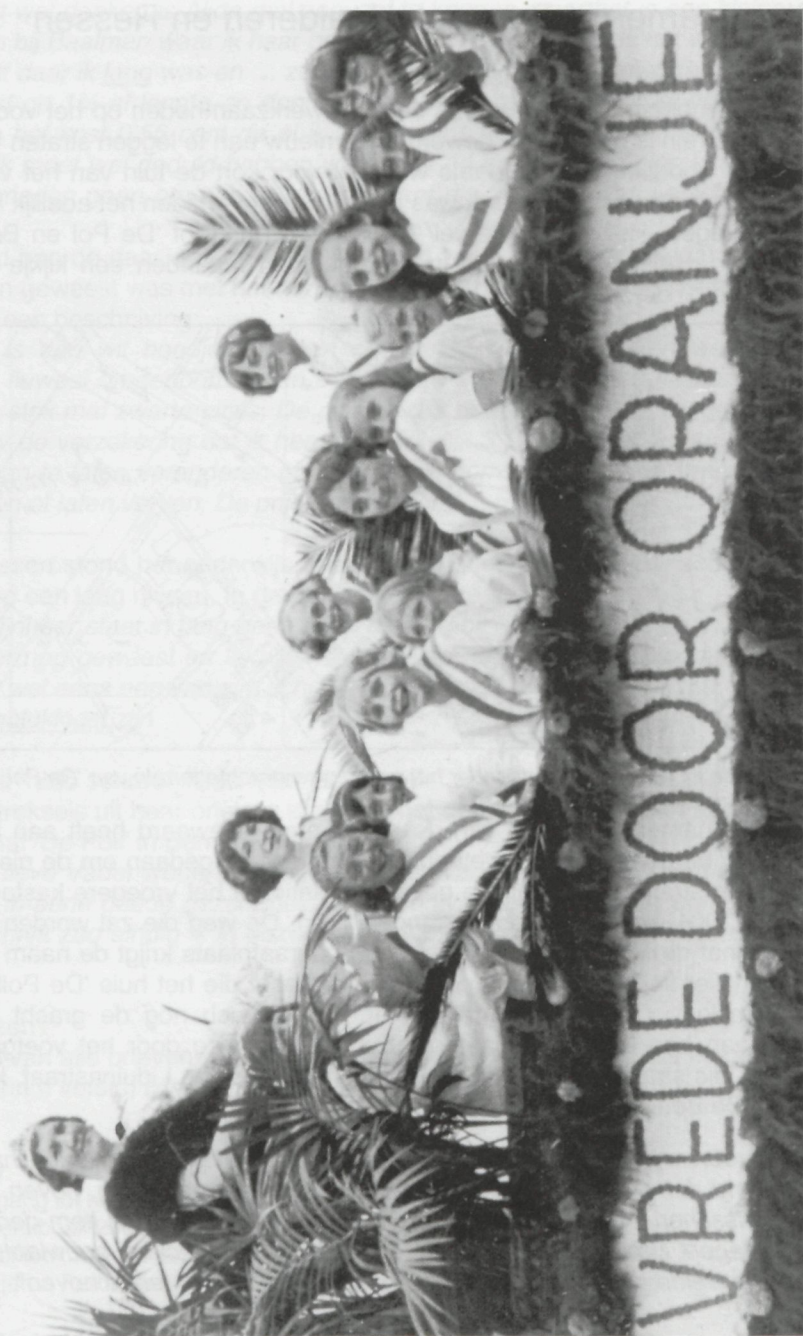
Méér lezen?

Kopieën van alle brieven van Alida Nagel (zowel in handschrift, als omgezet in een geprinte versie) liggen in de bibliotheek van de kring ter inzage.

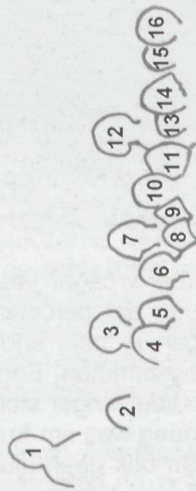
Literatuur:

- Toegang tot het verleden. A. Bredie;
- Gedenkboek 200 jaar kerk in Bemmél (1795-1995). B. Stukart;
- Geschiedkundige Aanteekeningen der Parochie Bemmél 1795-1922. A. van Wijk;
- 150 jaren Parochie Bemmél 1795-december 1945. G. van der Voort.

De meisjes van het Bosch

Deze foto werd gemaakt tijdens de feestelijkheden rond het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1938. De ontwikkelingen in ons buurland Duitsland wierpen toen al duidelijk hun schaduw vooruit. De populariteit van het koningshuis groeide in deze jaren sterk. Oranje vormde een bindend element voor de verschillende politieke groeperingen binnen Nederland. Gelet op de tekst bood het ook de mensen in Bemmel hoop op vrede. Op deze versierde platte wagen, die meerijdt in een optocht, zien we zestien meisjes die woonden op het Bosch en directe omgeving in Bemmel. Ze zijn gekleed in het wit, met rood-wit-blaauwe-sjerp. Op de bok zat Toon Nas, keurig gekleed als koetsier, inclusief hoge zwarte hoed. Zijn dochters Annie en Mies reden mee. Het versieren van de wagen was de voorgaande dagen gedaan op de deel van Hendrik Polman aan het Vossenhol. Diens dochter Corrie reed ook mee.

We geven hier de meisjesnamen van deze jongedames en de straat waar ze woonden, voor zover dat niet het Bosch was:

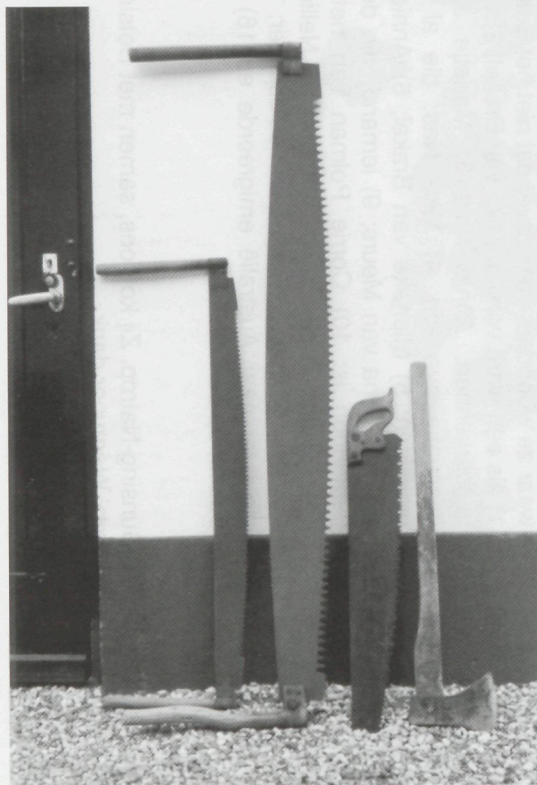
1) als een ware vorstin, Dora van Brakel; 2) vanwege de palm moeilijk te herkennen, Annie Nas; 3) Marietje Janssen, die tijdens de evacuatie overleed; 4) Mies Nas, die al in de oorlog kwam te overlijden; 5) Mienke van Brakel; 6) Annie Natrop; 7) Mijntje van Wijk; 8) Lena van Meurs; 9) iemand die door het palmblad niet te herkennen is; 10) Corrie Polman van het Vossenhol; 11) Annie Teeuwssen ook van het Vossenhol; 12) Nellie van Duren; 13) Betsie Eeuwes; 14) Nellie Wannet, van de schilder; 15) Marietje van Marwijk, die later naar Australië emigreerde en 16) Tonnie Geurts, van de bakker op de Plak.

We kregen deze foto van mevrouw Annie Gunsing-Natrop. Zij kon ons, samen met Betsie Smits-Eeuwes, ook de namen van haar vroegere buurmeisjes leveren. Waarvoor dank.

Gerard Sommers

‘Van zagen werd je vanzelf warm’

In de loop der jaren heeft in de schuur hier bij huis een grote hoeveelheid gereedschappen en gebruiksvoorwerpen een onderdak gevonden. Spullen die vaak allang in onbruik zijn geraakt, maar waarvan ik het toch nooit over mijn hart heb kunnen verkrijgen om ze weg te gooien. Dat bewaren heeft er natuurlijk mee te maken dat je die spullen ooit, eerder in je leven, geregeld gebruikte en dat er aan het meeste toch goeie herinneringen aan vroeger kleven.

Onder de gereedschappen die soms al wel vijftig jaar niet meer gebruikt zijn, zitten ook verschillende dingen die te maken hebben met het rooien van bomen en het verwerken daarvan tot brandhout. Stuk voor stuk gereedschappen die puur ‘op mankracht’ werkten en die het met de opkomst van de mechanisering hebben moeten afleggen wat snelheid en gemak van werken betreft. Ooit waren het keurig ingevette zagen en bijlen. De roest heeft er inmiddels behoorlijk vat op gekregen.

Van links naar rechts zien we hier een kleine en een grote kortzaag, een speciale handzaag en een aks. Voor de kortzaag moest je met zijn tweeën zijn. Het grote exemplaar is 1,60 m lang. Door het gebruik zijn de tanden in het midden korter. Bij de handvatten zijn ze nog 2,5 cm lang.

In een dorp als Ressen had je vroeger veel boomgaarden. Soms lagen die rondom het huis, soms waren dat percelen die wat verder weg lagen. De boomgaarden van toen zagen er heel anders uit als tegenwoordig. Op de eerste plaats waren het hoogstammen. Een ander groot verschil met tegenwoordig was ook dat bomen veel langer stonden. Het kon wel tien jaar duren voordat zo’n boom groot genoeg was om fruit op te gaan leveren. Fruitbomen van vijftig jaar oud waren dan ook geen uitzondering. Maar omdat er in zo’n tijd wel eens een boom dood ging of minder werd en vervangen moest worden

door een nieuwe, waren boomgaarden automatisch tamelijk gemengd van samenstelling, zowel wat betreft leeftijd als soort en ras.

In de jaren dertig en veertig heb ik thuis geregeld mee geholpen om fruitbomen te rooien. Zoals ik al aangaf, ging dat altijd maar om kleine aantallen, omdat bomen geleidelijk werden vervangen. En het ging altijd op dezelfde manier. Het rooien van fruitbomen gebeurde in de herfst, ongeveer tot kerst. De bomen hadden dan hun blad verloren en de sapstromen waren gestopt. Begonnen werd met hoog in de boom een touw vast te maken, waarmee die later in de gewenste richting omgetrokken kon worden. Daarna werd om de boom heen de grond weggegraven, waardoor de wortels bloot kwamen te liggen. Die wortels werden vervolgens van buitenaf naar binnen toe met een scherpe bijl aan spaanders gehakt. Voor dit werk gebruikte je geen zaag, omdat die door de grond veel te snel bot zou worden.

Het weghakken van de wortels gebeurde rondom, zodat de boom uiteindelijk vanuit de stam rechtdoor liep het gat in en alleen nog wortels had die recht onder de stam naar beneden liepen. De wortels van een boom werden zo rigoreus opgeruimd omdat ze anders nog jaren in de grond zaten te rotten. De spaanders van de wortels werden verzameld en thuis in de schuur gedroogd. Als ze gedroogd waren, kon je ook daar prima mee stoken.

Als de wortels netjes waren weggehakt, begon men aan het touw te trekken. Er was vaak niet veel kracht meer voor nodig om dan de boom, met de kroon er nog op, uit zijn evenwicht te brengen. Wanneer de boom begon om te vallen, braken de laatste wortels met veel gekraak af. Als de boom eenmaal lag, dan kon je aan de kroon beginnen. Hier werd eerst met een kleine bijl het fijne hout van de takken gehakt. Het ging daarbij om de buitenste takken, die niet dikker waren dan drie, vier centimeter. Daar werden bossen van een meter tot éénmetertwintig lang van gemaakt, bij elkaar gebonden met ijzerdraad. Die bossen gingen vaak voor een paar centen naar de bakker. Die stookte er zijn oven mee, nadat hij het een jaartje of wat had laten drogen. Je was blij als je zo van dat dunste hout af kon komen; thuis gebruikten we wel wat, maar veel had je er niet van nodig.

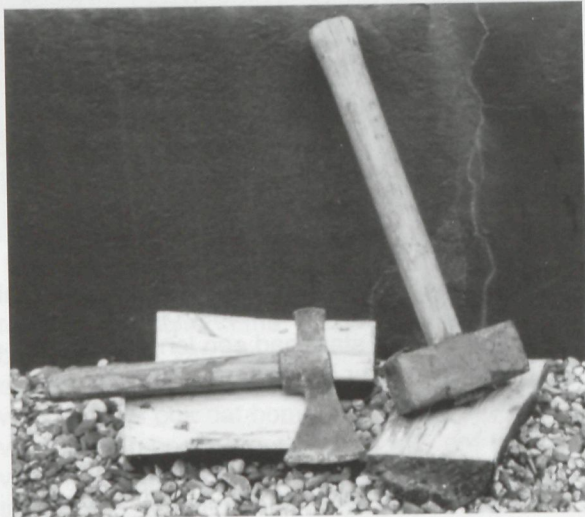
De dikkere takken werden in handzame stukken gezaagd en naar huis getransporteerd, waar ze later in de schuur tot kachelhout werden gezaagd. Het verwerken van de stam gebeurde ter plaatse. Dat moest omdat die natuurlijk veel te zwaar was om af te voeren: zo'n stam had een lengte tot tweeëneenhalve meter en kon wel tot een halve meter in doorsnee zijn. Het verder verwerken ging ook weer altijd op dezelfde manier.

Nadat de stam met wat hout eronder zó was gemaneuvreerd dat die vrij van de grond was komen te liggen, werd eerst de 'boks' er afgezaagd. De 'boks'

was het onderste deel van de stam waaraan de restanten van de wortels zaten. De afgezaagde 'boks' bleef nog even liggen: die werd later nog gebruikt als hakblok bij het kloven. Nu werd eerst begonnen om met de kortzaag de stam op afstanden van ruim twintig-vijfentwintig centimeter door te zagen. Dat zagen moest je met twee man doen; aan iedere kant één. Je stond daarbij voorover gebukt of zat op de knieën. Met een beetje stam was je al gauw een paar uur bezig. Het was gezond werk in de frisse buitenlucht, waar je het vanzelf lekker warm van kreeg. Zo'n verse stam zagen, was eigenlijk nog niet eens zo'n zwaar werk. Het ging veel gemakkelijker dan bij droog, hard geworden hout. De zaag bleef er heel lang scherp bij.

Nadat de stam in 'schijven' was gezaagd, begon het kloven. Met een grote bijl, een 'aks', probeerde je zo'n stuk stam eerst doormidden te slaan. Daarna hakte je dat hout in steeds kleinere punten, zoals je eigenlijk ook een taart in punten opdeelt. Als hakblok werd de 'boks' gebruikt. De blokken die je zo kloofde, moesten niet te groot zijn, want anders kreeg je ze later moeilijk in de kachel. Ook brandden grote stukken hout veel minder goed dan kleine. Grote blokken vlamden eigenlijk meer dan dat ze warmte afgaven. De gehakte blokken werden later bij huis zó gestapeld dat de wind er goed doorheen kon en het hout goed kon drogen. Het mooi stapelen van kachelhout was nog een kunst op zich.

Nadat de stam helemaal in blokken was gehakt, kwam de 'boks' aan de beurt. Daar werd een kloofbijl op gezet. Dat was een kleine bijl met een snel breed uitlopend snijvlak en een afgeplatte achterkant. De kloofbijl werd op het hout gezet en door slagen met de hamer op de achterkant van de bijl het hout ingedreven. Dat kon je in je eentje doen. Het slaan ging door totdat het blok

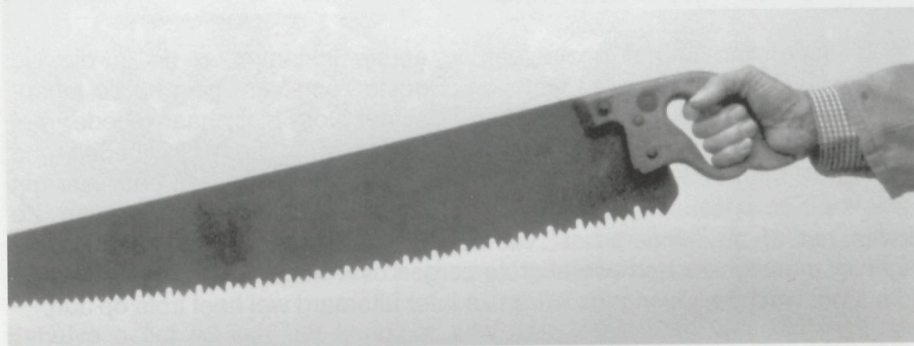

hout spleet. Pas nadat het hout van de 'boks' in lange stukken gespleten was, werd dit op lengte gezaagd. Ging je eerder in de 'boks' zagen, dan was de kans te groot dat je met de zaag in de tussen de wortels aanwezige grond terecht kwam, waardoor de zaag snel bot zou zijn.

Hiernaast zien we een kloofbijl en de hamer waarmee op deze bijl werd geslagen. De achterkant van de bijl was vaak behoorlijk platgeslagen.

Lukte het niet om met de kloofbijl de 'boks' helemaal op te splijten, dan haalde je die uit het hout en zette je de aks vervolgens in de gemaakte aanzet. Een ander sloeg dan met een houten 'stomphamer' op de achterkant van de aks. Op die manier werd dus zelfs het lastigste deel van de boom tot handzame stukken verwerkt, die uiteindelijk later ook in de kachel terecht zouden komen.

In de periode na kerst werd bij huis de voorraad takken verwerkt. Daar werd een bok bij gebruikt. Met een grote handzaag kon je vervolgens zo vele uren vullen. En als je daarmee klaar was, dan kon je de zaag weer scherp vijlen en de tanden weer netjes recht zetten. Vervolgens ging er nog een beetje vet op en dan kon de boel opgeborgen worden tot het volgend najaar. Zo ging het, jaar na jaar, tot begin jaren vijftig. Toen was het afgelopen met het handwerk.

Met deze speciale zaag met zijn bijzondere tanden kon je ook dikke takken heel goed in stukken zagen. Telkens drie tanden om te zagen worden afgewisseld met een diepe sleuf, waarlangs het bij het zagen van vers hout overvloedig vrijkomende zaagmeel uit de zaagsnee afgevoerd werd. Bij dat zagen gebruikte je een bok, waarin de tak min of meer klem kon worden gezet, zodat je dit werk ook gemakkelijk in je eentje kon doen.

Bij huis hadden we altijd een voorraad houtblokken die zo groot was, dat je er een paar winters het huis mee warm kon stoken en er de rest van het jaar op kon koken. Verder werden thuis vooral de wortels en het kleine hout van de takken gebruikt om de 'kookpot' mee te stoken. De 'kookpot' was een van boven open kachel waarop een bijbehorende ketel met een inhoud van wel 100 liter stond. De gietijzeren ketel werd afgesloten met een deksel, waarin ook nog een kleine deksel was verwerkt. De pot werd vooral gebruikt om kleine aardappels voor de varkens in te koken. Maar in een schone ketel werd ook waswater aan de kook gebracht. In de kachel zat een deur van ongeveer 40 bij 25 cm waardoor het te verstoken hout naar binnen ging.

Bomen werden bij ons thuis niet gerooid om het hout. Dat rooien gebeurde pas als de boom niet meer voldoende opleverde. Maar als het eenmaal zover was, dan ging er van zo'n boom ook niets verloren.

Hennie Derksen

Pater Jan Wieggers M.S.F.

Jan Wieggers werd op 21 april 1918 als derde kind geboren in het gezin van bakker Wieggers. Vader Willem Wieggers en moeder Johanna Wilbers waren op 14 mei 1912 getrouwd en woonden aan de Karstraat in het huis waarin ook nog het café van haar ouders was. De kinderen van Wieggers hebben hun vader maar heel even of zelfs niet gekend. Na een kort ziekbed overleed Wieggers al op 12 maart 1920. Moeder bleef achter met vier kinderen: Wim (1913), Dora (1916), Jan (1918) en Marietje (1919). Ruim een jaar later hertrouwde de weduwe met Jan Hulsman, die met haar de bakkerij voortzette. Er kwamen nog zes kinderen: Antoon (1922), Piet (1923), Theo (1924), Nelly (1927), Tonnie (1928) en Joke (1930).

De taakverdeling in het gezin leek in eerste instantie op de in die tijd voorspelbare manier te gaan verlopen. Oudste zoon Wim ging na de lagere school zijn vader helpen in de bakkerij. Dochter Dora hielp haar moeder met het huishouden en de winkel. En Jan was voorbestemd om het fruitbedrijf rond het huis te runnen. Hij deed dat aanvankelijk ook. Maar na een paar jaar gaf hij te kennen priester te willen worden. Zijn ouders schrokken daar van. Ze deden het af als 'kinderpraat', voerden bezwaren aan als 'te duur', maar eigenlijk maakten ze zich vooral grote zorgen over het zware leven dat hem in zo'n ambt wachtte. Overigens waren ze later uiteraard wel heel trots op Jan.

Foto van een uitstapje van koor en misdienaars, rond 1931 in Plasmolen. Vlnr.: Jan Wieggers, Wim van Meegen, Gé van Soest, Jo Bruins, Frans Derks en Leo Berndsens.

Volgens zijn zusters Dora en Tonnie was Jan nooit misdienaar, want als je zover van de kerk af woonde als hij, dan was dat te belastend en kwam je daar niet voor in aanmerking. Jan was wel lid van het kerkkoor en hij viel daar op door zijn prachtige zuivere stem. Hij liep ook altijd te zingen.

De Jonge Wacht voor de ingang van pastorie 'De Poll', met onder meer pastoor Grimmelt. Jan Wiegers zien we op de voorste rij, derde van links met fluit.

Behalve actief lid van het kerkkoor was Jan, zoals veel van zijn leeftijdsgenoten ook lid van de verkenners. Verder maakte hij al op jonge leeftijd graag muziek; hij speelde behoorlijk goed blokfluit.

Ondanks de pogingen van zijn ouders hem van zijn idee af te brengen, bleef Jan vastberaden: hij móest priester worden. Hij stapte zelf op de pastoor af en liet zich daar informeren over hoe hij dat het beste aan kon pakken. Er volgden nog diverse bezoeken. Na verloop van tijd verzoenden zijn ouders zich ermee. Het betekende dat Jan het huis uit ging en Bemmelen achter zich liet.

Zestien jaar oud was Jan Wiegers toen hij in 1934 zijn gymnasiumopleiding aan het Klein-Seminarie te Kaatsheuvel begon. Ook studeerde hij nog in Goirle-Nieuwkerk en in Grave. In die jaren was hij alleen in de periode rond Kerstmis, met Pasen en in de zomervakantie thuis. Het was altijd wel een beetje feestelijk als hij weer thuis kwam. Tijdens zo'n vakantie thuis sliep Jan op de voor hem vrijgemaakte knechtenkamer.

Maar de contacten waren in die jaren gelukkig niet beperkt tot de drie vakantieperiodes per jaar. Zussen en broers gingen zo nu en dan met de fiets bij hem op bezoek. En er werd heel regelmatig geschreven, dat wil zeggen vooral door zijn moeder. Toen Jan op een dag een brief van zijn vader kreeg omdat moeder door omstandigheden even niet kon schrijven, kwam er een

brief van hem terug waarin hij schreef: "Ik dacht een brief van Vader; nu is Moeder gaan hemelen' Nu lacht de familie erom, maar toen vonden zijn broers en zussen dat eigenlijk toch wel op het randje. Jan kon het zich kennelijk permitteren. En verder beantwoordde hij de brieven van thuis altijd trouw.

Op het seminarie waar Jan Wieggers zat, studeerden nog enkele Bemmelnaren. Dat waren Leo Berndsens, Wim Steenhof en Henk Lintsen. Op dagen dat ze bezoek uit Bemmels kregen, zocht men elkaar ook graag op. Het leverde foto's op zoals hieronder, met studenten en familieleden door elkaar.

Staan vanaf links: Leo Berndsens, Jan Wieggers, Gerard Steenhof, Wim Steenhof, Antoon Hulsman en Henk Lintsen. Zittend vanaf links: Antoon Berndsens, Gerard Berndsens, Marietje Wieggers, Piet Hulsman en Wim Lintsen. Dora Wieggers maakte de foto.

Na ruim zes jaar rondde Jan het eerste deel van zijn opleiding af. Op 6 september 1941 legde hij de eerste geloften af. Nu begon de eigenlijke priesteropleiding: het noviciaat. Die studie rondde hij af op het Seminarie St. Joh. Berchmans te Oudenbosch. Daar werd hij op 28 juli 1946 door monseigneur P. Hopmans tot priester gewijd. Voortaan ging hij door het leven als lid van de Congregatie van de H. Familie en dus met M.S.F. achter zijn naam.

Het was gewoonte dat een nieuw gewijde priester, ook wel neomist genaamd, zijn eerste mis opdroeg in de plaats waar hij vandaan kwam. Het gebeurde niet zo vaak dat een Bemmelse jongeman tot priester werd gewijd. De belangstelling en de betrokkenheid vanuit de Bemmelse gemeenschap maakten van de eerste H. Mis van pater Jan Wieggers een hele feestelijke gebeurtenis.

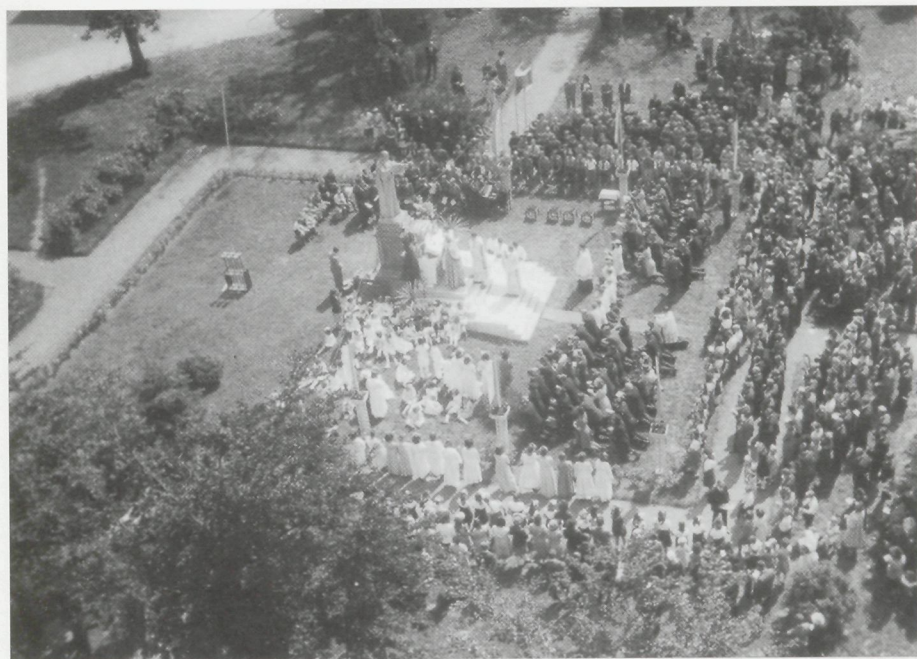
Deze eerste mis was op zondag 4 augustus 1946 om 10.30 uur. Oorspronkelijk was die mis gepland in de noodkerk, vanwege de oorlogsschade aan de Donatuskerk. Maar toen het zover was kon de plechtigheid buiten plaatsvinden, waardoor veel meer belangstellenden deze konden bijwonen. Langs een ook verder feestelijk versierde route tussen oudershuis en kerk stonden vier fraai opgemaakte bogen: thuis bij de bakkerij van Hulsman, vooraan in de Karstraat bij 'De Remise' van Steenhof, op de hoek bij de Dorpsstraat en bij de kerk. Onder het kruis op de boog bij hem thuis was de voor deze gelegenheid gebruikelijke tekst aangebracht: Gij zijt priester in eeuwigheid.

Jan Wieggers staat hier tussen zijn vader en moeder, voor het linkerdeel van de boog. Bruidjes, familie en burenen maken het feestelijke gezelschap compleet. De weergoden waren Bommel op zondag 4 augustus 1946 goed gezind. De plechtigheden konden in de open lucht worden gehouden.

Het hiernavolgende vers werd gemaakt ten behoeve van het feest rond de eerste mis. De twaalf coupletten geven een heel aardig beeld van de eerste ruim vijftientig jaar van het leven van Jan Wieggers. Tegelijkertijd wordt het leven in Bommel in de eerste helft van de vorige eeuw er in weerspiegeld.

1 Betuws lusthof staat in bloei Meikers, appel, pruim Daar ontluikt een lentebloem Zuigend op zijn duim Lentebloem een bakkerskind Niet van deeg of klei Dat's ons Jantje klein Iedereen is blij	2 Jantje is elks lieveling Maar vooral grootmoe Heeft 't graag met hem te doen Zij wordt hem nooit moe Evenals zijn moedertje Ziet ze in hem iets groots Dat is ons Jantje klein Wordt hij soms iets groots
3 Als hij zover lopen kan Brenge zus hem naar school 't is zo vreemd en nieuw voor hem Al die kinderjool Jantje huilt den hele dag Alsof het zo moest Zuster Molda geeft hem snoep Nu is Jantje koest	4 Op de klompen naar de school Lijk heel Bemmels jeugd Maakt van hem een grote man Schoolgaan is zijn vreugd Al is Jan geen kindje meer Ja, wie snapt hoe 't kan Jantje blijft hij heten toch En niet kortaf Jan
5 Ruzie maken is groot kwaad Daarom vecht Jan niet Liever kiest hij 't hazenpad Dan een stuk verdriet Maar als het eens niet anders kan Slaat hij Frans paars-blauw Dat is ons Jantje klein Kwaad wordt hij niet gauw	6 Waarom gaat de Jonge Wacht Vanaf het begin zo goed? Omdat ie op Jan gegrondvest staat Jan geeft vaste voet 't Zangkoor heeft zijn gloriëtijd Als de virtuoos Zijne prachstem houdt gewijd Aan het koor een poos
7 Maar ons Jantje lang niet klein Kiest een hoog beroep Is het uit gemakkelijheid Of een hoge roep? Wie ons Jantje een beetje kent Maakt het zelf wel uit Ideaal en offerzin Kenmerkt de schavuit	8 't Missiehuis te Kaatsheuvel Wordt zijn nieuw tehuis Ver van moe en 't bakkerswerk Lijkt hem eerst een kruis Niets dat echter meer meevalt Al mist hij zijn fluit Als Vader jaarlijks kersen stuurt Dan houdt hij 't wel uit
9 Jan is soms als ijs zo koud Wordt door niets verstoord Daar staat onze schuur in brand Jan loopt rustig voort 'k Geloof zegt Jan dat het daar brandt Als was het maar een walm Zo is Jantje op z'n best Onverstoorbaar kalm	10 Na zes jaren studiewerk Volgt 't noviciaat Voortaan is hij kloosterling 't Staat hem lang niet kwaad Schoon het er heel streng toegaat Speelt toch Jan het klaar Om te zwemmen in een plas Ja dat is heus waar!
11 Zwemmen is wat kras gezegd; Ja, onthoudt dat goed Maar 't was toch zeker wel Enen natten voet Niet omdat het zo lekker is Maar om te zijn een man Rookt hij nu sigaren fijn En zoveel hij kan	12 Nu is Jantje Pater Jan Wie had dat verwacht Toen een kwart eeuw ruim geleên d'Ooievaar hem bracht Na zo'n prachtig resultaat Huldigt hem om 't meest Nu helpt hij ons de hemel in Daar is 't altijd feest

Bij het H. Hartbeeld in het plantsoen naast de Donatuskerk was in de open lucht een altaar opgebouwd. Daar waren diverse geestelijken en misdienaars verzameld om samen met pater Wieggers diens eerste plechtige mis op te dragen. Deze foto vanaf de Donatuskerk laat goed zien hoe groot de belangstelling was. Ook de hieronder opgenomen foto, gemaakt vanaf de Loostraat, getuigt daarvan.

Na deze feestelijke gebeurtenis begon voor de jonge pater de voorbereiding op zijn taak in de missie. Hij koos voor een post in Nederlands-Indië, op het eiland Borneo. Leden van de Congregatie van de H. Familie waren daar al vanaf omstreeks 1920 actief onder de overwegend moslimbevolking.

Jan moest zich nu gaan bezighouden met onder meer het leren van de taal. Maar ook andere vaardigheden moest hij zich eigen maken. Om zich straks in het onherbergzame gebied te kunnen verplaatsen zou hij ook op paarden aangewezen zijn. Daarom nam hij paardrijles bij Harrie Hermsen, verderop aan de Karstraat.

Een nog jonge pater Jan Wieggers M.S.F.

In de periode tussen zijn priesterwijding en zijn vertrek naar Borneo voltrok Jan Wieggers het huwelijk van zijn zuster Dora met Jo Merkus. Het zou de pater nog lang heugen! In de brief van 25 mei 1972 waarin hij Dora en Jo feliciteerde met hun 25-jarig huwelijk kwam hij er nog eens op terug: "Ik bleef steken in mijn preek en Dora zat te zweten! Ja, ja, het was, meen ik, mijn eerste preek en dan nog wel bij zo'n gelegenheid."

Pater Jan Wieggers voltrekt het huwelijk van zijn zuster Dora met Jo Merkus.

In het gezin waarin Jan Wieggers opgroeide was het, zoals bij zovele gezinnen in de dertiger jaren, hard werken om een minimaal niveau van bestaan te realiseren. Daar was nog eens de oorlog overheen gekomen. In heel Bemmelen was daardoor veel schade aangericht. Maar aan het einde van de Karstraat, waar de familie Hulsman woonde, had de heftige strijd van september 1944 helemaal zijn sporen nagelaten. Toen Jan in 1948 voor het eerst naar Borneo ging, vertrok hij uit een familie, een dorp en een land waar iedereen begonnen was met het opnieuw opbouwen van een bestaan.

Hij kwam op Borneo terecht in een periode waarin Indonesië zich losmaakte van Nederland. Voor de Nederlanders die werkten in de vroegere kolonie was het geen gemakkelijke tijd. Er veranderde erg veel. Het Indonesische deel van het 750.000 km² grote eiland Borneo werd Kalimantan. Kalimantan telde in 1948 ongeveer 5 miljoen inwoners. De bevolkingsdichtheid was het grootst rondom de kuststeden. Daar woonden overwegend migranten uit Maleisië, Sumatra, Malakka en Java. Javanen woonden vooral rond Banjarmasin. In

de binnenlanden woonden de oorspronkelijke inwoners, de Dajaks. Vooral onder die bevolkingsgroep werkte pater Wieggers jarenlang.

Vanaf zijn vertrek was er een vrij geregelde briefwisseling. Nog steeds in het bijzonder met zijn moeder, maar ook wel met broers en zusters. Na het overlijden van zijn moeder in 1970 nam zijn zuster Dora haar moeders rol bij de correspondentie min of meer over. Pater Jan Wieggers had het erg druk. Soms zie je dat hij halverwege met een brief is gestopt om later weer verder te gaan. Hij slaagde er ook niet in iedere ontvangen brief te beantwoorden, gemiddeld zal hij op ongeveer een geschreven brief per twee ontvangen brieven hebben gezeten. In latere jaren richtte hij regelmatig een brief aan een van de familieleden, met daarbij het verzoek die brief in de hele familie rond te laten gaan. De bewaarde correspondentie geeft een goed inzicht in wat hij daar deed en de wijze waarop de relatie met de achterban in de familie en het dorp Bemmél werd onderhouden.

In zijn brieven gaf hij meestal eerst in het kort informatie over de situatie op Kalimantan en de vorderingen die gemaakt werden bij het werken onder de bevolking. Verder ging hij in op nieuws dat hem onder ogen was gekomen via de hem van diverse zijden toegezonden brieven. Hij volgde geboorten, huwelijken, verjaardagen en huwelijksjubilea, ziekten en overlijdens. Hij vroeg belangstellend na, uitte zorg of schreef woorden van troost. Bij overlijdensgevallen onderstreepte hij zijn geloof door de nabestaanden voor te houden in het gebeurde toch vooral Gods hand te zien en daarin te berusten.

De belangstelling van pater Wieggers ging ook telkens weer uit naar andere Bemmelse paters, zoals zijn vroegere medestudenten Wim Steenhof en Leo Berndsen. En naar Bemmelnaren die hij van vroeger kende, families bij wie hij tijdens verlof op bezoek ging en waar hij steun wist los te peuteren en de velen met wie hij een regelmatige correspondentie bleef onderhouden.

De brieven gingen ook over materiële zaken, simpele zaken zoals ballpoints en sigaren, maar ook meer ingrijpende zaken als geld voor een scooter en een gebouw voor sociaal en parochiaal werkers. Hij was er zich wel van bewust dat hij vaak om ondersteuning vroeg. Een van zijn eerste brieven sloot hij af met: "P.S.: Je zult wel zeggen: hij heeft zijn schooiersstreken nog niet afgeleerd!" Verder zijn de verlofperioden in de correspondentie een regelmatig terugkerend onderwerp: niet alleen komend verlof in Nederland maar ook het weer aan de gang gaan na afloop van het verlof.

De eerste standplaats van pater Jan Wieggers was Laham op Oost-Borneo. Daar was hij kapelaan. Per prauw reisde hij naar de diverse kampongs. In een van die kampongs, Pasek genaamd, begon hij in oktober 1950 een schooltje

met 40 leerlingen. Korte tijd later kreeg hij malaria. Het leven in de binnenlanden van Kalimantan was zwaar. Acht jaar na zijn vertrek, kon pater Wieggers in 1956 voor het eerst op verlof naar Nederland. Dat was hard nodig want hij was behoorlijk door zijn reserves heen.

Jan Wieggers op zijn paard Kees. Kees had soms buien. Het gevolg daarvan was, dat het dier op sommige dagen eerder thuis was dan zijn berijder. Die was dan ergens onderweg afgeschud.

Rond 1960 moest Jan Wieggers weg uit de binnenlanden en naar Balikpapan, een stadje aan de oostkust van Kalimantan om daar aan te sterken. Hij had vitaminegebrek en was te mager geworden. In die tijd gaf hij onder meer catechismusles op missiescholen in Samarinda. In 1964 zat pater Wieggers in Barong, waar eerder ook pater Berndsen zat. Hij was er verantwoordelijk voor een groot gebied, met 3 hoofdstaties en 10 bijstaties. Op dagen dat het niet regende, reisde hij op de motor die ooit nog van pater Berndsen was. Op natte dagen verkoos hij in verband met het slipgevaar toch maar het paard.

Omdat hij onvoldoende acht sloeg op zijn gezondheid liep hij dysenterie op en moest hij in 1965 hals over kop naar Nederland terug om zich in het Radboud-

ziekenhuis aan een oogkwaal te laten helpen. Het zicht in zijn rechteroog kon behouden blijven, maar met zijn linkeroog kon hij vanaf die tijd vrijwel niets meer zien. Toen hij in juni 1966 weer uit Nederland vertrok, bereidde zijn familie hem een groots afscheid. Moeder, broers en zussen, zwagers en schoonzussen en neven en nichten, 41 personen in totaal reisden per bus naar Schiphol om daar hun heerroom uit te zwaaïen. Er volgde een familiedag met een rondvaart in de Amsterdamse grachten, spelen in de speeltuin bij Oud-Valkeveen en pannenkoeken toe. Iedere keer als Jan Wieggers weer uit Nederland vertrok, vierde men eerst nog een feest met de familie. Je wist immers niet of je elkaar ooit nog eens terug zou zien.

In 1968 zat pater Wieggers weer in de binnenlanden van Kalimantan: nu in Buntok, ruim 50 km stroomopwaarts aan de Baritorivier. Daar was hij pastoor in een gemeenschap van 6.000 mensen, waarvan 200 katholieken. Dienstreizen maakte hij in die tijd per motorboot. In deze periode kreeg hij de beschikking over een transistorradio en in de brieven vanaf die tijd is te lezen dat hij die gebruikte om via de wereldomroep het nieuws van thuis te volgen: hoog water, strenge winter, benzineschaarste: hij kon het nu allemaal bijhouden en hij gaf er ook blijk van dat te doen.

In 1970 was het weer tijd voor verlof in Nederland. De keren dat pater Wieggers in Nederland was, werd binnen de familie voor hem onderdak geregeld. Daar hoefde hij zich zelf niet druk om te maken. Men probeerde er altijd een fijne tijd van te maken. De pater was echter gedurende dergelijke verloven wel erg vaak onderweg om bij vrienden en bekenden, familie en andere relaties middelen los te kloppen waarmee hij later op Kalimantan weer goede dingen kon doen. In deze verlofperiodes werd wel duidelijk dat Jan Wieggers het bij ieder bezoek moeilijker kreeg met de toenemende welvaart in Nederland in het algemeen en ook wel bij zijn familieleden. Vanwege de armoede die hij dagelijks in Kalimantan ervoer, kon hij dat niet goed relativeren. Naarmate de neven en nichten in de familie ouder werden, kwam het ook zo nu en dan tot discussie over de geloofsbeleving onder de jeugd. Het was dan aan de ouders om bij hun kinderen de scherpe kantjes er wat af te halen en begrip te vragen voor de opvattingen van heerroom.

Pater Jan Wieggers na een van zijn bezoeken bij zijn vertrek op Schiphol gefotografeerd.

Terug in Indonesië vierde pater Wiegers in augustus 1971 zijn zilveren priesterfeest. Het werd gevierd met een plechtige mis, met veel zang en versiering, "alles op oosterse wijze". Voor de pater was er een fiets. Ook de familie stuurde cadeaus. Maar de voor dergelijke gelegenheden gebruikelijke collecte in Bemmelse bleef om onduidelijke redenen achterwege. Toen dit ontdekt werd, kreeg pater Wiegers alsnog de toezegging dat men bij zijn 30-jarig jubileum een speciale collecte voor hem zou organiseren.

Palangkaraya werd in 1975 de nieuwe standplaats voor pastoor Wiegers. In een van de brieven uit 1976 is te lezen dat hij 40 brieven kreeg van kinderen uit Bemmelse. Hij vertaalde ze alle 40 voor de kinderen daar en schreef: "ze waren erg blij met de bijgevoegde snuisterijen: foto's, uitgeknipte plaatjes, tekeningen, postzegels, een legpuzzel en geld". Omdat de kinderen uit Palangkaraya een brief terugschreven aan de Bemmelse kinderen, moest de pater wel vervolgens ook nog eens 40 antwoordbrieven in het Nederlands vertalen. Het kostte hem veel tijd, maar hij vond het wel belangrijk. De brieven werden naar de pastorie in Bemmelse gestuurd met het verzoek ze in Bemmelse te verspreiden.

De 'uitgestelde' jubileumcollecte in Bemmelse leverde f 3.200 op. Van het geld kocht pater Wiegers in 1977 een scooter. Hij liet zich erop fotograferen en verzocht de familie er voor te zorgen dat exemplaren van deze foto aan een

aantal met name genoemde Bemmelsenaren werden afgegeven. Via een speciale boodschap in een van de Bemmelse huis-aan-huisbladen bedankte Jan Wieggers het thuisfront. Het was tegelijkertijd een goede mogelijkheid om zijn voormalige dorpsgenoten over zijn werk op het verre Kalimantan te vertellen.

Jan Wieggers op zijn scooter.

In 1978 werd Jan Wieggers pastoor aan de kathedraal van Banjarmasin. In deze omgeving wonende Javaanse migranten waren voor de pater, die wel Indonesisch maar geen Javaans sprak, moeilijk te verstaan. Vanuit Banjarmasin vertrok hij twee keer per maand naar het achterland: eenmaal per jeep en eenmaal per boot, telkens voor 3 dagen. Die maandelijkse rondgangen door het binnenland deed hij graag. Hij voelde zich in de kampongs tussen de Dajaks en de eenvoudige Javaanse migranten beter thuis, dan onder de stadsmensen met hun standverschillen en rassentegenstellingen. In 1979 verzwikte hij zijn voet bij een ongeluk met de scooter. Mede door zijn slechte gezichtsvermogen waren er extra risico's aan het rijden verbonden.

1980 was een bijzonder jaar voor pater Wiegers. Missionarissen van zijn congregatie die in dat jaar op verlof gingen, mochten een bezoek brengen aan Rome. Hij verbleef er enkele dagen, voordat hij naar Nederland doorreisde. In deze verlofperiode bezocht hij met zijn broer Antoon en schoonzuster Mies ook Lourdes nog. Weer terug op Kalimantan liet hij de mensen daar door de meegekregen stereoscoop de mooie plaatjes van deze bedevaartplaats zien. Ze keken er graag naar, zoals ze ook graag luisterden als hij voor hen op zijn accordeon speelde, die hij in Bemmelen had gekregen.

Kort na zijn terugkeer werd Jan Wiegers overgeplaatst van Banjarmasin naar het 35 km daar vandaan gelegen Banjar-Baru. Hij was blij uit het drukke Banjarmasin weg te mogen. In een van de eerste brieven na zijn verblijf in Nederland, gedateerd 25 november 1980, vergeleek hij de situatie in zijn parochie met die in Nederland: "Hier zijn ze geestelijk rijk: en daarmee voelen ze zich veel gelukkiger dan vele rijke mensen in Nederland. Nederland is arm met al zijn materiële welvaart. Velen zien dat nu nog niet in. Ze hebben geen geestelijk gevoel. Maar eens vroeg of laat zullen ze het weten. God laat de mensen niet zomaar verloren lopen. Laten we hopen dat de jonge generatie eens goed wakker geschud wordt. Ze denken alles te weten en dat wetenschap alles is." Het was zo kort na het vertrek uit Nederland een emotionele hartenkreet van een als eerlijk, vriendelijk en diep gelovig bekend staand mens.

Pater Wiegers op latere leeftijd.

Tijdens deze nieuwe periode op Kalimantan ontving hij meerdere droevige familieberichten. Ook zijn eigen gezondheid liet weer te wensen over. Die dingen en het zware werk confronteerden hem nadrukkelijk met het ouder worden. Tussen de brieven zat er ook een waarin hij aangaf een condoleance te hebben gestuurd naar een familie in Bemmelen en waarbij hij erkende heel veel aan de nu overleden ouders te danken te hebben: "Ze hebben toch immers mijn studie betaald". In 1984 werd hij op verlof gestuurd om in Nederland te genezen van een hardnekkige wondroos. Op 7 mei landde hij op Schiphol.

Toen hij op 1 november 1984 weer terugvloog naar Indonesië, zat hij tot New Delhi in hetzelfde vliegtuig als waarmee prins Claus naar de crematie van Indira Gandhi ging. Korte tijd later kon pater Wiegers vol trots de voltooiing van het nieuwe gebouw voor de opleiding van sociaal en parochiaal werkers bij de pastorie in Banjar-Baru melden. Van de Bemmelen-Haalteren Stichting had hij een gift van f 20.000 gekregen; niet slecht voor iemand van wie men zei dat hij geen groot zakenman of organisator was. Hij was er erg dankbaar voor.

In de brieven uit 1985 was opnieuw regelmatig te lezen over problemen met zijn gezondheid. Verder schreef hij over zijn naderende 40-jarige priesterjubileum. Als cadeau zou hij van de familie graag geld voor een godslamp krijgen voor in de nieuwe kerk, waarvan hij bouwpastoor was. Wat hij niet voor mogelijk had gehouden, gebeurde. Een afvaardiging van zijn familie, bestaande uit zijn broer Antoon Hulsman en diens vrouw Mies en zijn zuster Tonnie

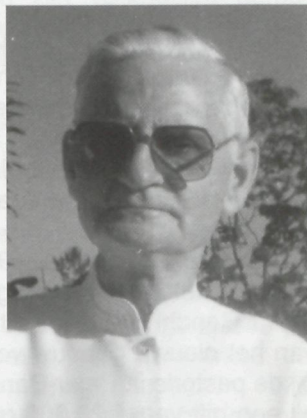
met haar man Bert Lintsen, kwam hem bij gelegenheid van zijn jubileum in Indonesië opzoeken. De eerdergenoemde Bemmels-Haalders Stichting had een deel van de hoge reiskosten betaald en zo deze verrassing mede mogelijk gemaakt.

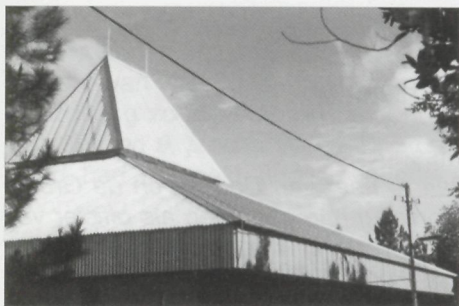
Pater Wieggers bij de jubileumviering.

De gasten verbleven twee weken bij Jan, die er zichtbaar van genoot nu eindelijk eens zijn levenswerk aan zijn familieleden te kunnen laten zien. In die twee weken maakten ze ook zijn feest mee. Vervolgens genoten ze nog met zijn vijven van een week vakantie op Java. Omdat ze hadden gezien hoe hij er bij zat, kochten ze daar ook nog een gemakkelijke stoel die ze hem cadeau deden. Als de familie hem geld gaf, wilde de pater niet dat ze aangaven wat hij ermee moest doen. Het werd dan altijd uitgegeven aan zaken die hij voor zijn missie belangrijk vond. Hijzelf kwam steeds op de laatste plaats.

Van deze foto werd een schilderij gemaakt. Dat portret werd pater Wieggers bij zijn 40-jarig jubileum door zijn parochianen aangeboden. Tegenwoordig hangt het in de door pater Wieggers gebouwde kerk.

Jan Wieggers had inmiddels de Indonesische nationaliteit aangenomen. Hij wilde daar ook het liefst voorgoed blijven. Maar op momenten dat zijn gezondheid hem in de steek liet, twijfelde hij weer. Dan dacht hij dat het toch beter zou zijn na het eerstkomende verlof niet meer naar Kalimantan terug te gaan, maar in Nederland te blijven. Hij wilde voorkomen dat hij het missiewerk zou belasten met de zorg voor zijn gezondheid.

De onder leiding van pater Wieggers in Bajar-Baru gebouwde kerk.

In de brieven die Jan Wieggers in 1987 schreef, kon hij de inwijding van 'zijn' nieuwe kerk op Palm-zondag melden. De bouw van deze kerk was een prestatie waar hij trots op was. Verder schreef hij last te hebben van hartkloppingen, al haastte hij zich erbij aan te geven

dat het niets ernstigs was. Maar ondanks de grote en kleine problemen die hij met zijn gezondheid had, zou hij daaraan niet overlijden. Onderweg terug van een huisbezoek, met nog een mis voor de boeg, kreeg hij een ernstig ongeluk met zijn scooter. Dat gebeurde op 6 januari 1988 om 18.30 uur. Een dag later overleed hij in het ziekenhuis van Suaka Insam aan het hoofdletsel dat hij had opgelopen. Hij was 69 jaar oud.

Bij de requiemmis met 9 priesters en een bisschop, waren 1000 mensen aanwezig, waarvan velen buiten moesten blijven staan. De stoet naar de begraafplaats telde een kleine 100 auto's. Het eerbetoon bij zijn afscheid vormde zo een groot contrast met het bewust onopvallend geleefde leven. Pater Wieggers werd op 8 januari 1988 in Banjar-Baru begraven. Hij liet nauwelijks persoonlijke bezittingen na.

Ook in Bemmelen werd een requiemmis gehouden. Dat gebeurde op zaterdag 16 januari om 13.00 uur door pastoor Mensing. Familie, vrienden en kennissen, maar ook veel dorpsgenoten woonden deze dienst bij. Zij bewezen zo de laatste eer aan Jan Wieggers, een Bemmelaar die zichzelf als missionaris in Kalimantan ruim 40 jaar wegcijferde bij het vervullen van zijn opdracht. Binnen zijn familie werd nog een laatste keer geld ingezameld voor pater Jan Wieggers, nu voor een steen op zijn graf.

Het graf van pater Jan Wieggers in Banjar-Baru.

16 jaar na het overlijden van Jan Wieggers ontvangt zijn familie nog brieven van zijn vroegere bisschop Demarteau uit Kalimantan. Het blijkt dat men hem daar nog niet vergeten is. Maar ook hier in Bemmelen niet.

Gerard Sommers

Flitsen uit de geschiedenis van Doornik (12)

Jhr. J.B.S. de Ranitz schreef voor ons historie

Een leven vol dramatische gebeurtenissen

Jonker Johan Bernard Sigismund de Ranitz, heer van Doornik en de Groote Lucht, werd in 1731 geboren. Nadat hij ontslag had genomen als officier van de Staatse troepen woonde hij op 'Huis Doornik'. Hij werd geconfronteerd met de gevolgen van de watersnood in 1784. Hij maakte de overwinning van de prinsgezinden met Pruisische hulp mee, toen de Pruisen Arnhem en Nijmegen bezetten en een 'lustige wandeling' naar Den Haag maakten in september 1787. Hij was slachtoffer van de bezetting van de dorpen op de noordelijke Waaloever door onze bondgenoten in 1794 en daarna van de bezetting door de Fransen in 1795. Hij maakte die barre bezettingstijd mee waarin in 1799 Oud-Doornik door de Waal werd verzwolgen en in 1809 de Over-Betuwe opnieuw door een watercatastrofe werd getroffen. De bevrijding van ons land van de Napoleontische dwingelandij in 1813 mocht de oude man niet meer beleven. J.B.S. de Ranitz overleed op tachtigjarige leeftijd in 1811 op 'Huis Doornik' en werd in de kerk van Ressen bijgezet. Zijn rapportages, notities en correspondentie geven ons een goed beeld van zijn ervaringen.

Genealogische data

In 1695 was het bankroet van 'Huis Doornik' van 1689 beëindigd omdat baron B.F. van Sevenaer de crediteuren een akkoord had aangeboden en hij met het ambtsbestuur tot een regeling was gekomen. 'Huis Doornik' en 'de Groote Lucht' schonk hij aan zijn dochter Amelia Candace, baronesse van Sevenaer. Zij trouwde met jonker Johan Hendrik de Ranitz, vrijheer van Wolferen, Doornik en de Groote Lucht. Rond 1740 of al eerder hebben zij 'Huis Doornik' betrokken.

Na het vroegtijdige overlijden van zijn eerste vrouw hertrouwde Johan Hendrik met Johanna Catharina van Vinceler. De meest bekende zoon van Johan Hendrik is Johan Bernard Sigismund. Deze laatste trouwde met Anna Margarita Martini. Uit dat huwelijk werden twee kinderen geboren: Amelia Candace in 1764 en Jacob Frans in 1773. Amelia kennen wij uit de correspondentie van haar vader toen zij in Gouda logeerde en Jacob Frans als de eerste maire van Lent in 1811 en als schout van Bemmelen in 1817.

Een goede rentmeester met een scherp inzicht

Uit zijn nagelaten pennenvruchten weten wij dat J.B.S. de Ranitz een man was die de prijzen kon vergelijken en die -voor zijn tijd heel progressief- vooruit keek en begrootte. Hij werd al direct geconfronteerd met de schadelijke gevolgen van de watersnoodramp van 1784 en met nieuwe kostbare ingrepen om de gevaarlijke Doornikse schaarlijk in bedwang te houden.

Voor de manier waarop de dijkstoel met de dijkgeslaagden omging en die dijkgeslaagden met nooit gehonoreerde beloften liet opdraaien voor de hoge kosten van het onderhoud van gevaarlijke schaadijken had hij geen waardering zo blijkt uit zijn rapportage over de situatie van de rivier de Waal (zie: *Flitsen 9, januari 2003*). De kosten die hij in Doornik voor het dijkonderhoud had gemaakt werden letterlijk door de Waal verzwolgen toen Oud-Doornik in 1799 verdrongen land werd. Ook het onderhoud van 'Huis Doornik' zal De Ranitz, die zijn eigen rentmeester was, heel wat hoofdbrekens en geld hebben gekost. Hij noteerde: *...Uyt alles schijnt het, dat nog den eenen, nog den anderen bezitter zeegen daarop genoten hebben, tot dese dage toe. Dus men het met regt een ongeluks-goed mag noemen. Was het Casteel van duyfsteen gebouwt geweest, denkelyk soude er voor lange al geen bewijs meer van gevonden zijn. Nu kunnen de muren nog lang staan, dewijl deselve nog redelyk vast zijn, ofschoon van buyten wat vergaan bij gebrek aan het noodige onderhoudt.* De Ranitz heeft zich, voor zover wij kunnen traceren, niet met de eigentijdse politiek bezig gehouden. Wel proeven wij uit zijn correspondentie dat hij bepaald niet prinsgezind was zoals de heren in Bemmelen. Verder heeft hij zijn beste krachten gegeven aan de kerk in Ressen.

Wilhelmina van Pruisen en hofdame Freule Danckelman wachten in Lent op de gierpont na een visite in Bemmelen bij Otto en Stephanie van Randwijck en/of George van Randwijck. De Van Randwijck's hadden nauwe banden met de Oranjes. Ook Willem Frederik, de latere koning Willem I, bezocht met zijn militair gouverneur Tolijs de kamerheren van de stadhouder in Bemmelen. De stadhouderlijke familie woonde van 7 maart 1786 tot 28 september 1787 in het Nijmeegse Valkhof.

Bemmel was prinsgezind

In het enge oligarchische kliekje dat de Over-Betuwe bestuurdde, vinden wij nog steeds oude bekende namen zoals de Van Lynden's. Het ambtshuis in Elst was sinds 1694 de officiële zetel van het ambtsbestuur en de dijkstoel maar de echte politiek werd voor een groot deel in de rianten landhuizen in Bemmel bedreven. In 'het Haagje van de Over-Betuwe' vinden wij in de tijd van J.B.S. de Ranitz Jan Adriaan van Bemmel en Jacob Boudewijn van Bemmel die beiden ambtsjonker in de Over-Betuwe waren en de machtige Van Randwijck's met hun nauwe banden met het Oranjevuis. Zo waren de prins en de prinses van Oranje peter en meter van de dochter van Otto van Randwijck, Wilhelmina Frederica die in 1791 was geboren (zie: *Kringblad mei 2000*).

De Van Randwijck's en misschien ook de oude heren Van Bemmel waren gast op de receptie in het Valkhof op 7 augustus 1787 ter gelegenheid van de verjaardag van Wilhelmina van Pruisen, gemalin van stadhouder Willem V. Eregast op die receptie was de hertog van Brunswijk die een maand later, op 13 september, Nijmegen en Arnhem met zijn Pruisische troepen bezette op weg naar Den Haag om daar het stadhouderlijke gezag te herstellen. De prent geeft een beeld van de amazone Wilhelmina van Pruisen.

Otto van Randwijck was ambtsjonker in de Neder-Betuwe. Hij woonde op 'De Pol' (voorheen 'Huis Bronckhorst' dat in 1646 was gebouwd.) George van Randwijck begeleidde in 1787 Wilhelmina van Pruisen op haar mislukte tocht naar Den Haag. Hij woonde in de zomer op 'De Plak' of 'Huis Randwijck' en in de winter in een herenhuis aan de Houtstraat in Nijmegen. In Bemmel was geen ruimte voor de revolutionaire ideeën van de patriotten. Misschien was dat landjonkertje uit Doornik voor de Bemmelse heren te gering of mogelijk ook voelde De Ranitz niets voor de overdreven prinsgezinde Bemmelse heren. Wij vinden nergens indicaties van onderlinge relaties. Toen de Fransen in aantocht waren, hebben de Bemmelse heren de wijk genomen naar het veilige Holland. Ook George van Randwijck, evenals de Nijmeegse burggraaf Johan Elias van Lynden en de Over-Betuwse ambtman Jacob Karel van Lynden. De Ranitz had al eerder zijn dochter Amelia Candace naar haar nicht in Gouda gestuurd

maar zelf bleef hij op 'Huis Doornik'. Hij heeft zeker gemeend dat zijn neutrale opstelling hem voldoende bescherming bood.

Van dag tot dag

De notities, rapporten en correspondentie van De Ranitz geven ons een goed beeld van de oorlogsverschikkingen in de dorpen langs de noordelijke Waaloever in de periode augustus 1794 tot de terugkeer naar normale omstandigheden in 1796. Wij hebben de rapportages en de correspondentie (met zijn dochter Amelia Candace in Gouda) in chronologische volgorde opgenomen en van verklarende aantekeningen (in cursief) voorzien. De gegevens werden, inclusief taalfouten van De Ranitz, letterlijk opgenomen.

Generaal Jourdan versloeg de geallieerde legers vernietigend bij Fleurus op 26 juni 1794. De Fransen overstroonden de zuidelijke Nederlanden en de Generaliteitslanden, hielden huis in Sluis, veroverden in september 's-Hertogenbosch, waaierden uit over de Meierij, bedreigden de Limburgse steden en rukten via Grave op naar Nijmegen. Toen sloeg de paniek in de republiek toe. Defensie was schromelijk verwaarloosd en men rekende op de hulp van de bondgenoten die in allerijl en weinig vakkundig een verdedigingslinie van Gorinchem tot Schenckenschans aanlegden met Lent en Doornik als speerpunten. De Engelse luitenant generaal Ralph Abercombe voerde het bevel over deze linie die werd bezet met Engelse, Hannoverse, Hessische en Hollandse troepen. De troepen uit Hannover die de noordelijke Waaloever bezetten, stonden onder bevel van generaal Von Walmoden. In dit verdedigingssysteem was Nijmegen bij voorbaat verloren land. Toch zou men proberen Nijmegen te verdedigen, wat uitliep op een *débaclé*.

16 Aug. 1794. Verscheidene familiën uit Maastricht zijn naar Nijmegen gekomen. Te Nijmegen werd ook sterk gewerkt tot tegenstand. Men verneemt hier van geen Pruisen, maar verscheidene andere troupes zijn door Nijmegen gepasseerd, komende van beneeden en gaande naar de Graef. De burgers van Lent beginnen ook benauwd te worden, alzo men zegt dat, als de Franschen voor Nijmegen kwamen, al de huizen bij den dijk souden moeten afgebrooken worden. Geen mens mag te Nijmegen meer op den wal komen. Chrisje Brouwer schrijft, dat de Hesse troupes, die daar gepasseerd zijn, braaf gestolen hebben. Er bevinden zich bij de 5.000 vluchtelingen te Nijmegen. In Maastricht gelt de boter 16 stuivers Hollands; hier heeft ze ook al eens 9 s. gestaan.

De Waal was voor scheepvaart geblokkeerd waardoor aanvoer van rogge en andere eerste levensmiddelen naar Nijmegen via Arnhem moest worden georganiseerd. Voor de stadsbevolking, de vluchtelingenstroom en de vreemde troepen. De prijzen vlogen de pan uit. Het gemeentebestuur verbood de bakkers om brood duurder dan tien stuivers voor een tienpondsroggebrood te

verkoopen. De versterking van de vesting Nijmegen liet veel te wensen over. Er was veel te weinig geschut en munitie.

Met toestemming van de Gelderse Staten bezette Pruisen Nijmegen en Arnhem op 13 september 1787. Het plebs in Arnhem, opgeruid door de Arnhemse Kaat Mossel, Marie Mic, plunderde huizen van patriotten en molesteerde de bewoners (tekening uit het gemeentemuseum Arnhem). In Nijmegen viel het grauw 300 gevangengenomen patriotten aan die op weg waren naar de beruchte gevangenhokken in de kazematten van Wesel. Alexander van de Capellen werd zwaar mishandeld. De Pruisen keken toe. Veel patriotten hadden bij de nadering van de Pruisen de wijk naar Frankrijk genomen.

17 Sept. 1794. Gisteren zijn er meer dan 100 wagens en karren over de Waal gekomen met Engelsche zieken, die na Rheenen zijn getransporteerd, ook een partij Darmstadse troepen. Heden komen nog meer. Ik help Uw oom om biljette te schrijven. *Die oom was Gijsbert de Ranitz die in Lent woonde en later maire van Herveld werd.*

1 Oct. 1794. Men is bezig een liggende brug te maken voor Nijmegen en de gierbrug legt boven tegen de Keerpoort en kooft aan tegen het rijsweerdje, dat tegens over de waaij van den heer v. Randwijck legt, daar die stronk naast legt, en wanneer een brug is gelegd van koopere pontons, en de afweg of opweg is op zijde van het huijs, dat aan de buitenkant van den dijk staat tegens v. Brakel zijn huijs over (*Van Brakel was onderschout in Lent*). Sedert 14 dagen is een continueel heen en weer trekken van troupes en bagage, wagens en oorlogstuig, zoodat Lent altoos opgepropt is met volk, ook op de andere dorpen (zoals Bemmél, Gendt en Doornenburg. *De Van Bemmél's zullen daar weinig gelukkig mee zijn geweest*). Wij vreezen, als een retraite voorvalt van de Engelschen, want die rooven alles weg.

Verscheiden runderbeesten zijn door de soldaten op de weiden geslagt. Uw oom heeft een groote quantiteit pallissaden aangenoomen te leveren, en dat maakt zeer groote reductie in de groote allee. Het doet mij leed, dat de boomen tot sulk een eijnde moeten omgekapt. 'Als geweld komt is regt dood.' *Of oom Gijsbert ooit de centen voor zijn pallissaden heeft gekregen vertelt de geschiedenis niet. De groote allee is de huidige lange oprijlaan vanaf de Vossenpels.*

In Nijmeegse notities over de troepen van onze bondgenoten en over de Hollandse troepen worden kwalificaties gebruikt als 'ongedisciplineerde troepen van de stadhouder, ordeloze Engelse hulptroepen en plichtvergeten, tuchteloze bendes.' Het gros van de stadsbestuurders had inmiddels de stad al verlaten. Op 28 september hadden de Fransen de stad reeds omsingeld en begonnen de eerste schermutselingen. De schipbrug bestond uit een groot aantal lange turfpramen en beurtschepen. Deze brug was zo breed dat twee rijtuigen elkaar konden passeren. Burgers mochten er geen gebruik van maken; daarvoor bleef de gierpont in de vaart.

8 Oct. 1794. Te Lent worden alle mogelijke preparatie gemaakt om, zoo de Franschen Nijmegen moghten innemen, hun het overkomen der rivier te beletten. Huijzen buitendijks moeten afgebrooken worden. Men is reeds bezig binnendijks tegen de waay van den Heer v. Randwijck batterijen op te werpen. Wij hooren nog dagelijks cannonneeren. Het is hier omstreeks opgepropt met volk; de eene partij komt en de andere vertrekt en Lent moet schrikkelijk aanhouden. Men zegt, dat de Hessen en Hannoversche van Nijmegen langs de Waal naar boven tot bij Schenckenschans de rivier zullen dekken, en de Engelsche na beneden naar Tiel en Vorden opwaarts tot Panderen. Wij zullen blijde zijn, zoo wij maar de Hessensche rondom ons mogen behouden. Wij hebben een Hessen officier bij ons in quartier, welk een knecht met 3 paarden heeft, Herr von Mayenfeld, luitenant der artillerie. Wij hebben een nagt een Engelsche commissiair met sijn wijf of hoer bij ons gehad. Twee afgezanten waren er eerst geweest om logie(s) te vragen.

15 Oct. 1794. Gisterenavond heeft men brand gezien, denkelijk in de Graef, welke stad ook denkelijk sterk beschooten is, want men heeft hier gisteren sterk hooren cannonneeren. Nijmegen wordt zeer sterk gemaakt. De dijk te Lent boven v. Brakel zijn huijs, is reeds tot batterijen vervaardigt om er canon op te planten, zoodat geen rijtuig meer van den dijk naar Lent kan koomen. Nigt Vermehr, de auditeurse, benefens de geheele familie, hebben de stad verlaten, zoodat neef alleen te huijs is.

De kapitaalkrachtige Nijmeegse familie Vermeer was verwant aan de familie Van Lynden. Wij kennen deze familie uit eerdere leningen die aan het ambt Over-Betuwe werden verstrekt. De Oranjegezinde notabelen zochten zo snel

mogelijk een goed heenkomen achter de onneembaar geachte Hollandse Waterlinie. Waar de Fransen huishielden, zoals in enkele plaatsen in Limburg, vluchtte ook de gewone bevolking.

Een Hessische soldaat groet een officier (Schilderijtje uit het National Army Museum). De Ranitz liet zich in zijn brieven lovend uit over een Hessische officier die op 'Huis Doornik' was ingekwartierd. In dezelfde correspondentie lezen wij dat de Hessen zich in Nijmegen misdragen hadden. De berichten over het wangedrag van de troepen van de bondgenoten betroffen ook de Hessische militairen.

Uit 'Ondervinderlijke noodlottigheden des Oorlogs in den gepasseerden winter 1794 en 1795, na waarheid beschreven' komt de volgende passage: In de maand October, toen de Franschen zeer nabij Nijmegen begonnen te koomen, kregen wij luytenant Cochenhaus van de Hesse met zijn knegt en twee paarden in quartier, welke van den 5^e tot den 20^e Oct. bij ons is gebleven, zonder eenige vergoeding daarvoor te erlangen als een aangenaam gezelschap, zijnde een beste man, dien wij wel den geheelen winter bij ons hadden willen houden. 21 Oct. kregen wij in quartier een overste-luytenant, een majoor, een adjudant, benevens 3 knechts, 2 mejiden en 3 paarden van het 6^e Hannoversche dragonderegiment. Dezelve deden wel hun eigen menagie, maar moesten toch alles aan haar fourneeren voor betaling. Dus weinig nadeel, als vuur en licht en het gebruik van linnen tafelgoed enz. Deselve zijn Vrydag den 26^e weer vertrokken. Woensdag 29 Oct. kregen wij weder inквартиering van een majoor en een luytenant-adjudant van de ligte dragonders van het 9^e regiment Hannoverschen met hun knechts en paarden. Dezelve hebben bij ons geëten en gedronken, vuur en licht, en zonder betaling, zijnde 3 dagen bij ons geweest.

De summiere aantekeningen in de verslaglegging van De Ranitz krijgen pas reliëf wanneer wij de specificatie daarvan zien in zijn brief aan Amelia. Het geeft ons een indruk van de kosten die de mensen die inkwartiering kregen, moesten maken. Nog los van het feit dat hun huishoudelijke voorraden snel uitgeput waren en er overal schaarste aan levensmiddelen was.

23 Oct. 1794. Na den middag, ca. 3 uren, kwam een adjudant van een regiment Hannoverschen bij ons inquantiering maaken voor den oversteluytenant, den majoor, de adjudant, beneffens nog 2 officieren, beneffens een ganschen aanhang en een bataillon manschappen. Den overste, majoor en adjudant logeren bij ons; den aanhang bestaat uit 2 meyden, 3 of 4 knechts en 7 of 8 paarden, daarbij een wagt van 6 of 8 man en nog 2 voerlieden. De 2 meyden slapen bij Hanne in het torenkamertje. De 2 meyden die kookten voor de heeren. Wij moeten boter, melk etc. leveren voor geld; maar waar zullen wij weer boter halen als de onze op is? De majoor is een halven Engelschman, die ook in Oost-Indië is geweest. De overste noemt zich Dincla, de majoor Duppla. Op Sprokkelenburg 3 officieren en 7 gemeenen; bij den kleermaker zijn maar 30 en de rest in de Vossenpels. Daar sal een kleine verandering in gemaakt worden, want dit is seer onredelijk (*Dat is niet gebeurd: het werd nog veel erger*).

Wij verwagten heden of morgen het gedonder van het geschut van Nijmegen, want de gansche gecombineerde armee is geretireerd over de rivier en in de stad, terwijl de Franschen reeds kort bij Nijmegen zijn. Men sal hen echter het overkoomen der rivier zoeken te betwisten; de geheele rivier langs is bezet met troupes en op eenige plaatsen zijn batterijen in den dijk met grof geschut. Op Sprokkelenburg staan ook 2 veltstukken. Het huijs is hier zo vol met allerhande goederen (ook van de Lentsche) dat er haast geen plaats meer is. Wij sullen ons schikken na den tijd – wij zijn niet beter dan anderen. Wij soudon wel graag wat senden, maar met de postwagen sal niet schikken en de beurdman legt stil; dus geen kans; geduld en geduld.

29 Oct. 1794. Sints onsen laatste van gepasseerde week hebben wij alle dagen het gebrul van kanon en musketten gehoord, wat het ergst is geweest op Maandag en Dingsdag, zijnde de onze met de Franschen van 's morgens tot 's avonds tegenover Sprokkelenburg en tusschen de stad in allerhevigst gevegt geweest. Ook hebben zij verscheijden schoten gedaan na 2 schepen die voor Sprokkelenburg lagen, alsmede in de batterij, zoodat er verscheijden kogels door Sprokkelenburg zijn gevloogen en de schepen in den grond geschooten, zoodat het op Sprokkelenburg niet heel best uitziet. Men zegt dat de keijzerlijke troupes nabij zijn, om zig met de onse te combineren. De menschen hier in de buurt leijden veel van de troupes, die hier rondom leggen, en indien wij geen sauvegard hadden, dan soude het bij ons niet minder zijn.

De keizerlijke troepen onder de prins van Saksen-Coburg liepen in een Franse hinderlaag waardoor zij Nijmegen niet konden bereiken. De Ranitz kon dat niet weten. Evenmin wist De Ranitz wat er in Nijmegen gebeurde.

Wij wagten heden avond 2 compagniën Hannoversche cavallerie, die in den boomgaard sullen campeeren. Wij hebben heden niet veel geschut gehoord, men segt dat er gisteren veel volk is gebleven, maar men kan het niet zeker

zeggen. Men vermeend heden, dat de Prins Coburg met 22000 man nabij zijn om te helpen.

3 Nov. 1794. Het gebulder van 't kanon, dat ontroerd ons zeer. Ik voel mij er al aan gewend worden. Om ons voor de husaren te bevrijden, bezorgde de heer majoor Linsingen ons een luytenant van dat selvde regiment, de heer von Bulow, met 20 man, 3 onderofficiers en een knecht, alle met hun paarden zoodat wij gisterenavond de keuken vol dragonders hebben gehad, en men heeft hun bier, melk, kaarsen en olij moeten bezorgen, alsmede eten voor den officier, zijn knecht en onderofficiers, welke laatste op het voorkamertje hebben moeten logeren. Hetgeen zij koopen betalen zij, maar de overlast is groot.

De stad zal denkelijk morgen of overmorgen wel overgegeven worden; den geheele nacht en heden den geheele dag is er al geschooten, hoewel nog geen reëel beleg, maar men ziet zulke preparatiën, dat er niet anders te wachten is als een spoedig overgeven. Onze glazen dreunen gestadig. De menschen in de buurt worden door de husaren, die sig selfs hier ingequartierd hebben, van al hun levensvoorraad ontbloot en men ziet de allerbitterste armoede en gebrek tegemoet. Onze voorraad mindert ook sterk en, zoo er geen verandering koomd, dan kunnen wij het ook geen 3 maanden uithouwen. De officieren hebben bij ons geëten en gedronken, maar hebben niets betaald, als hetgeen zij apart op hun kamer gebruikt hebben.

4 Nov. 1794. Gister avond dacht ik dat het Dingsdag avond was, men weet thans niet meer, wat dag het is, want de kerken zijn paardestallen en ziekenhuizen. Te Lent wordt in het geheel geen dienst gedaan, want de kerk is vol zieken (*Onder de troepen heerste een dysenterie-epidemie*). Te Bommel staan de paarden in de kerk, maar daar is egter gepasseerde Zondag nog tweemaal gepreekt, eens door den veltprediker en eens door Dominee Mahlsted, maar daar is voor ons geen tijd, om in de kerk te komen. O, wat ziet het er te Lent uit. Meest alle boomgaarden zijn omvergekap, sommige agterhuijzen afgebroken en verbrand; overal langs den weg en dijk de boomen afgekap en al wat maar brandbaar was, verbrand, tot de banken van Uw ooms huijs, schuttingen en heyningen en alle jonge ypenboomen te Lent zijn omvergekap.... Dit doen onze beschermers, daarbij rooven en stelen zij alles weg van het land.

De vreemde troepen gedroegen zich alsof zij in vijandelijk land waren. Omdat veel soldaten in het open veld moesten overnachten werden allerlei onderkomens gebouwd om wat beschutting te hebben. De soldaten stookten kampvuren om 's avonds wat warmte te krijgen want het was in de oktobernachten al bitter koud geworden: de voorbode van een vroeg invallende winter. Daarvoor werden schuurtjes en achterhuizen gesloopt en

alles wat maar brandbaar was gestolen. De dorpsbewoners die inkwartiering kregen opgedrongen, werden ronduit leeggeplunderd. Heel wat dorpelingen zijn toen gevlucht en hebben alles achter gelaten. In november en december zou het nog erger worden.

Den geheelen nacht door hebben wij het kanon gehoord, en deze morgen gaat het weder met kanon en klijn geweer grof toe. De burgers zijn gisteren in beweging geweest om de stad over te geven, maar zij zijn door de dragonders uyt elkander gejaagt. Men verwacht toch niet anders als een overgaaf, zodra de stad zal gebombardeert worden, en dan sal Lent denkelijk tot een puinhoop worden. Wij krijgen heden weer een korps van de Hannoversche met denkelijk 20 man en paarden. Wij hebben van de onderofficieren geen betaling van het eeten en drinken gekregen. Wij hadden hun maar 10 stuiver de man gerekend voor tweemaal warm eeten, een middag en twee morgen coffy en booterhammen, maar dat was hun te veel, en toen werd mij het gemoed vol en seijde, dat het hun dan alles geschonken was.

Het regiment Hannoversche is weer na de stad om te attaqueren. Een quartiermeester en knecht zijn bij ons gebleven om 't quartier te bewaren. Morgen zal een captein met nog twee officiers weer bij ons komen, zoo zij het leven er afbrengen. Het schieten blijft nog al bij aanhoudendheid. De beesten worden bij klaren dag uyt de weiden gehaalt en geslagt. De Hannoversche doen zoowel mede als de husaren. Het is al maar geweld; de heidenen zijn in ons erfdeel gevallen. Nadat het bovenstaande geschreven hadde, ongeveer half 5, raakte de partijen aan het schieten aan de overzijde in de Ooy, en was zoo verschrikkelijk, dat de aarde er van dreunde. Wij kunnen het vuuren duidelijk zien van de middelzolder. Het was niet anders dan vuur. Dat vuuren heeft ongeveer een uur geduurd; nu is het weer stil.

Ongeveer half 7 kwamen er hier weer 3 officieren van hetzelfde regiment Hannoversche bij ons, met knechts en paarden, die alsmeede eeten en drinken moesten hebben; deselve koomen van Emmerik. Als nu den capitein kwam, dan sullen die weer moeten optrekken; maar waarheen weten wij niet, want alles legt hier bezet door husaren, zoodat wij in een gestadige beweging zijn; den eenen moet dit, den ander dat hebben en dan moeten wij de omliggenden nog van melk voorzien, den eene voor een stuyver, den andere min, den andere meer, zoodat wij er haast gek onder worden, en dat loopen trap op trap af, gedurig van 's morgens dat een dag aankomt, tot 's avonds 8 of 9 uur toe; en dan krijgen wij een weinig rust om te eeten, en dan gaan wij naar bed en danken God, dat wij nog zoo gelukkig zijn. Ja, lieve Melia, het is of wij een ordinaris houden, maar God beter, alles verlies in plaats van winst. Doornick schijnt wel een sterke zeilsteen te zijn, die alles aantrekt en niets loslaat. Wat voor comédie het morgen weer zal zijn, is God bekend. Wij hooren nog nu en dan een kanonschot.

Hannoverse cavaleristen drenken hun paarden in de uiterwaarden bij Bommel. Tijdens de bezetting werden de dijken ernstig ondermijnd door de artilleristen die hun geschut in de dijken ingroeven. Met de winter, hoog water en ijs voor de deur een angstig vooruitzicht voor de machteloze dorpelingen. Tekening uit de collectie MS.

5 Nov. 1794. Nadat ik gisteravond het laatste geschreven hadde, kwam den capitein met nog een officier en een gevolg van trompetter, onderofficier, knegts en dragonders. Die moesten nog eeten hebben. De arme menschen kwamen van het slagveld. Velen hebben het leven verloren, anderen gekwetst. Zouden de inwoonders van Holland wel gevoel hebben, als zij de bitterheden van de inwoonders van Gelderland hoorden? Ik geloof neen. Gepasseerde nacht is het huijs Kriekenbeek te Lent afgebrand (dat huijs dat achter den bekkeroven stond tegenover den dominees huijs) door toedoen van de militairen. Het cannonneeren blijft nog al voortduren, edog niet zoo sterk als gisteren; de batterijen welke de onze gisteren van de Franschen overmeesterd hebben, zijn alweder in de macht van de Franschen. Wat baat het bloedvergieten? Er is nergens geen magt om weerstand te bieden. Deze nacht zijn onze 2 runders vermist, denkelijk gestolen.

Dit is de laatste brief van De Ranitz voor de overgave van Nijmegen aan de Fransen en het drama op de schipbrug. In de volgende 'Flitsen' de belevenissen van De Ranitz na de overgave van Nijmegen tot de Franse invasie bij Gendt op 10 januari 1795.

Martien A.G.M. Schenkels

Bronnen buiten reeds eerder genoemde:

- M.J.M. Dongelmans, *De Oranjes en het Valkhof 1786-1787*.
- J. Hartog, *De patriotten en Oranje*.
- P. Klopper, *Nederland en Oranje, deel 7*.
- F. Sabron, *De oorlog van 1794-1795 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*.
- F. van Hemmen, *Motor van het dorpsleven*.

't Is historisch

De huishoudster

In Haalderen, achter 'De luus aan de ketting', een buurtschapje net ten oosten van de kolken, lagen voor de oorlog drie huisjes vlak tegen de dijk aangevlijd. In het middelste van die huisjes woonden de gebroeders Dorus en Hent Wemmers samen met hun zus Nel, die de huishouding deed. Dorus en Hent waren beter bekend als Mos en De Kromme.

Hier zien we de ouders van Dorus, Hent en Nel Wemmers voor hun woning aan de dijk.

Op een dag trouwde Nel met Dorus Peek en ging bij haar man wonen, zodat de beide broers alleen achterbleven. Nu en dan kwam Nel langs om iets te redderen en soms kwam iemand anders, die zich het lot van de broers aantrok, maar dat was maar lapwerk.

Later kwam zuster Maria Seeger, een non van Duitse afkomst die uit het klooster was uitgetreden, bij de gebroeders in huis. Hoe ze aan het adres gekomen was wist niemand, maar op een dag kwam Gert Alofs thuis met de mededeling: "Er loopt een flinke deern bij Mos en De Kromme en die doet de huishouding. We weten niet waar ze vandaan komt..."

Maria kreeg echter kennis aan een kunstschilder, trouwde en verliet de huishouding van de broers. Om de boel een beetje aan kant te helpen kwam van tijd tot tijd een man langs, Nol Wels genaamd. Ook hoe hij bij de broers terecht kwam weet niemand. Maar Mos was zeer tevreden. Hij zei: "Nu hebben we een huishoudster met een gulp!"

Joop Verburg

Aanwinsten

In de voorbije weken werd het documentatiecentrum van de kring aangevuld met een prent van de Bemmelse optocht uit 1851, aantekeningen van vergaderingen rond de oprichting van de gezinszorg, een knijpkat, diverse documenten uit de oorlogsperiode (stamkaarten, pas, etc.), exemplaren van de tijdschriften Spiegel Historiael en Traditie, een uitgave van de Nijverheids-onderwijswet met aanvulling, een kersenontpitter en een verzameling gerasterde foto's van gebouwen en activiteiten uit het Bemmell van de eerste helft van de vorige eeuw. We hebben het met dank aan de gevers opgenomen in onze collectie.

Het bestuur

Thema-avond over Fort Pannerden

De ruim zestig bezoekers van onze thema-avond op woensdag 7 april jl. hadden waarschijnlijk een verhandeling over de opbouw, inrichting en bewapening van Fort Pannerden verwacht. Maar onze spreker Ferdinand van Hemmen ging in zijn inleiding veel meer in op de strategisch-militaire betekenis van het fort als het slot op de Hollandse Waterlinie. De lezing was bijzonder interessant en iedere bezoeker heeft er van genoten, getuige de reacties. Na afloop ging men voldaan huiswaarts.

Ferdinand van Hemmen.

In het volgende Kringblad krijgt u een samenvatting van de lezing geschreven door Ferdinand van Hemmen.

Joop Verburg

Openstelling kringhuisvesting tijdens zomermaanden

Op enkele plaatsen in dit Kringblad komt u oproepen tegen om eens een kijkje te komen nemen in onze nieuwe huisvesting. U kunt hier terecht op dinsdagochtend van 10.00-12.00 uur en op dinsdagavond van 20.00-22.00 uur. **Maar niet in de maanden juli en augustus!** De activiteiten rond Kringblad, kalender, etc. gaan in die periode wel door. Maar in verband met de vakanties komt de openstelling dan te vervallen.

Het bestuur

Internet wetenswaardigheden

Stationsgebouwen

De website <http://www.stationsweb.nl> bevat de grootste online verzameling foto's van stationsgebouwen in Nederland. Een overzicht van stations, haltes en stopplaatsen in verleden, heden en toekomst. Compleet met gegevens over spoorlijnen, openings- en sluitingsdata en kilometrering van stations en haltes. Station Ressen-Bemmel staat er ook tussen met een aantal foto's.

Koninklijke Bibliotheek (KB)

De KB is de nationale bibliotheek van Nederland (zie <http://www.kb.nl>). De website KB School (zie <http://www.kb.nl/kb/kbschool/hr/site/index.html>) maakt onderdeel uit van de KB en is speciaal voor het voortgezet onderwijs. Die is echter ook voor anderen interessant, met name als je wat meer wilt weten over 'Huwelijk en Relaties, 1500-1800'. De site bevat een enorme verzameling beeldbronnen uit de 17^e en 18^e eeuw en een bronnenpakket met opdrachten over regels en gebruiken tussen 1500 en 1800, speciaal voor het vak geschiedenis in de bovenbouw van vmbo, havo en vwo.

Adri Stuart

Agenda

Algemene ledenvergadering, thema-avond en uitreiking Kringprijs

Op dinsdag 25 mei a.s. zal wederom de jaarlijkse algemene ledenvergadering plaatsvinden. Aansluitend wordt een thema-avond gehouden en zal de jaarlijkse Kringprijs worden uitgereikt. Leden ontvangen bij dit Kringblad een uitnodiging met een agenda, verkorte jaarrekening 2003 en begroting 2005. Afschriften van het uitgebreide jaarverslag over 2003 en van de uitgebreide begroting voor 2005 liggen in de kringhuisvesting ter inzage. Dit geldt eveneens voor de notulen van de vorige algemene ledenvergadering. Op verzoek kan eventueel een afschrift worden toegezonden.

Huissen door de lens gezien - het werk van acht fotografen

Onder deze titel vindt momenteel in het Huissense Stadsmuseum Hof van Hessen aan de Vierakkerstraat 39 een prachtige fototentoonstelling plaats waarbij acht fotografen een soms zeer verrassende kijk op Huissen en zijn inwoners leveren. Van elk van de acht fotografen zijn twee panelen foto's te bewonderen. De afbeeldingen geven niet alleen een impressie van Huissen maar laten ook zien waartoe amateurs en professionals in staat zijn. De tentoonstelling is te zien tot eind mei of begin juni. De openingstijden zijn op zaterdagmiddag en op zondagmiddag van 13.30 uur tot 16.30 uur.

Boeken

Bevrijdingsbloesem 1940-1946

Al een tijdje vroegen klanten van ons naar het boek *Bevrijdingsbloesem*; het boek bleek uitverkocht. Waar ging dat boek dan over? Waarom was er nog steeds vraag naar? Al spittend kwamen wij achter een telefoonnummer dat toebehoorde aan een adres aan de Dorpsstraat te Bemmelen. Het adres kwam overeen met dat van de inmiddels verplaatste Thuiszorg. Cissie Plattel-Berben bleek de schrijfster van dit boek. Na contact met haar werd heruitgave overwogen. Met steun van lokale fondsen is dat gelukt. Het boek is er nu en ziet er indrukwekkend uit. Juist nu we weer voor een herdenking staan van 'de oorlog' en het oorlogsleed van de jaren '40-'45 van de vorige eeuw, leek het ons een goed idee dit boek in de schijnwerpers te plaatsen.

Het boek handelt over de Betuwe. Op de achterflap staat geschreven:

"Eens lag er een welvarend stuk Nederland tusschen de groene dijken van Rijn en Waal. Een landschap met rustige vriendelijke dorpen, waar statige of ranke kerktorens bovenuit staken. Kenmerkend voor deze streek waren de sappige weilanden, de vruchtbare akkers en vooral de kostelijke boomgaarden. 'De Betuwe staat in bloei' was een roep, welk eenieder verstond. Zoo was het eens dat mooie gebied, eenigszins afgelegen tusschen de grote rivieren. Toen kwam de oorlog in de Betuwe. (...)

Het oorlogsgeweld golfde over dit rivierenland. Het werd een land vol mijnen, met vernielde dorpen, steden en onbewoonbare gebieden.

(...) Thans is de oorlog geluwd...

Maar: mijnenvelden versperren den toegang tot menigen boomgaard, weide of akker. (...) Duizenden boerderijen zijn verwoest. De broeikassen zijn vernield, de boomgaarden verwilderd. Het vee grootendeels weggevoerd. De Betuwe is geen Betuwe meer. (...)"

Fragment uit: Roode Kruis Koerier juli/augustus 1945, no. 2.

Dit fragment, in de taal van toen opgetekend, geeft de droefheid van het verlies weer en staat voor de belevenissen van de getuigen van de oorlog van toen. Het zijn persoonlijke verhalen over het geweld, de dreiging, de vernietiging van wat door hard werken was opgebouwd en de evacuaties. De terugkeer in het verwoeste gebied en het verwerken van het verlies van wat dierbaar was, was niet alleen een manier om het hart eens te luchten, maar maakt ons ook nu nog deelgenoot van die ervaringen. Het maakt de geschiedenis van dit gebied levend.

Naast de verhalen maken de unieke foto's en de lijsten met slachtoffers dit boek tot een gedenkteken van Doornenburg tot Driel. Kortom een aanrader

voor iedereen die meer wil weten over de achtergronden van dit deel van de Betuwe.

Frans Polman

Bevrijdingsbloesem: ISBN 9080285021, paperback, € 14,95.

Een jongen van het dorp

Chris van Esterik schildert in *Een jongen van het dorp* (hijzelf) een ver-nabije wereld van voorbij. Hij beschrijft hoe een dorp in de Betuwe (Ingen) in de loop van de 20ste eeuw totaal verandert. Als motto voor zijn boek koos hij:

In een stad kies je de mensen uit met wie je omgaat.

In een dorp niet. Dat is een verrijking van het leven.

Uitgangspunt van zijn verhaal is het café van zijn vader; op die plek komt men steeds weer samen, daar worden kleine en grote dingen van alledag besproken. Daar vooral hoorde hij hoe het er vroeger toeging, hoe het geworden is. De schrijver vertelt meeslepend hoe de aanleg van het spoor in 1882 ervoor zorgde dat de Betuwe zich van graanland tot fruitland ontwikkelde. Hoe steenfabrieken konden groeien, dankzij ditzelfde spoor, en wat dit voor de mensen (en hun meewerkende kinderen) betekende.

Hoe vanaf 1890 fietsen met luchtbanden al snel gemeengoed werden, behalve voor de armen. Hoe zaken des geloofs een enorme invloed hadden op het dagelijks leven. Hoe voorschriften van de woningwetgeving (1901) tientallen jaren volstrekt werden genegeerd (zoals: een woonvertrek dient minimaal 12 m² groot te zijn, een slaapvertrek 4 m², en iedere woning moet een eigen privaat hebben). Onderwijs, techniek, grote gebeurtenissen als de jaarlijkse kermis, 'crisisbranden', onderlinge en vanzelfsprekende solidariteit... het komt allemaal aan de orde. En ook hoe en waardoor deze zaken veranderen. De Tweede Wereldoorlog blijkt daar voor dit gebied pas vanaf 1944 een rol in te spelen.

Een aantrekkelijk, goed gedocumenteerd en leesbaar boek, over het leven in de tijd van onze (over-)grootouders. Een aanrader voor wie wil weten hoe het allemaal zo gekomen is.

Anèt Saal

Een jongen van het dorp: ISBN 9035125991, gebonden, € 22,50.

Beide besproken boeken zijn te koop bij Boekhandel Polman, Dorpsstraat 48 te Bemmelen.

Advertenties 1929

H. J. DERKSEN - BEMMEL

VESTHEUVEL

GRAANHANDEL EN MOLENAAR

VERKRIJGBAAR

ALLE SOORTEN VEEVOEDERARTIKELN

A. B. T. B

AFDEELING BEMMEL

Levert uitsluitend aan de leden alle soorten
Voederartikelen - Kunstmeststoffen
en Zaaigranen

Gebruikt voor uw kippen het alom bekende **Ochtend-
voer** van den A.B.T.B., dan raapt ge beslist eieren.

ALLES PRIMA KWALITEIT

HET ADRES voor Broedeieren, Kuikens, jonge
Hennen, Pluimvee-Artikelen, is

THEODOOR JANSEN

BEMMEL - ZONNEWIJK

Bestel thans reeds voor levering volgend seizoen.
Vraagt prijs van mijn prima Kachelkunstmoeders.

Historische Kring Bommel

Secretariaat: J. Verburg,
Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://go.to/historischekringbommel>

Samenstelling bestuur:

Tel: (0481-)

Drs. M.H.J.M. Kocken
(voorzitter/archeologie)

Franciscusstraat 14,
6681 VT Bommel.

465522

J. Verburg
(secretaris)

Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

461603

G.J. Sommers
(penningmeester)

De Houtakker 1,
6681 CW Bommel.

464933

M.J.P. Janssen-v.Gelder
(documentatie)

Dorpsstraat 8,
6681 BN Bommel.

464349

A.B.P.M. Stuart
(genealogie)

Bakershoeve 106,
7326 DM Apeldoorn.

055-5410637

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 12,00 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaarlidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100